МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА

Факультет економіки і підприємництва

Кафедра підприємництва, торгівлі та біржової діяльності

Допущено до захисту
“_____” _____ 2024 р.
Зав. кафедри, д.е.н., професор
_____ **Соколюк С.Ю.**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

ОЦІНКА МАСШТАБІВ ЗОВНІШНЬОЇ МІГАЦІЇ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ ТА ОБГУНТУВАННЯ ЗАХОДІВ ІЗ ПОВЕРНЕННЯ МІГРАНТІВ В УКРАЇНУ

Виконав – студент 2 курсу, групи 21м-сз освітньої програми «Економіка соціального забезпечення» спеціальності 232 Соціальне забезпечення
Найденко Артем Сергійович

Науковий керівник – к.е.н., доцент
Коротєєв Микола Анатолійович

Умань – 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА

Факультет економіки і підприємництва

Кафедра *підприємництва, торгівлі та біржової діяльності*

Освітня програма *«Економіка соціального забезпечення»*

Спеціальність *232 «Соціальне забезпечення»*
(код, назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

_____ _____
(підпис) (ініціали, прізвище)
“_____” _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Студенту ***Найденку Артему Сергійовичу***
(прізвище, ім’я, по батькові)

1. Тема роботи ***Оцінка масштабів зовнішньої мігації внаслідок війни та обгунтування заходів із повернення мігрантів в Україну***
керівник роботи *Коротєєв Микола Анатолійович, к.е.н., доцент*
(прізвище, ім’я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від *« » 2024* року № _____

2. Строк подання студентом роботи *02.12.2024*
3. Вихідні дані до роботи *статистична інформація Державної служби статистики України, дані Міжнародної організації з міграції, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, матеріали Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, результати досліджень Центру економічної стратегії, інформація органів державної влади та громадських організацій, публікації зарубіжних і вітчизняних учених, українські та міжнародні законодавчі та нормативні документи.*
4. Перелік питань, які потрібно розробити
Розділ 1. Історичні особливості та причини вимушених міграційних процесів на території України в XX-XXI ст.
Розділ 2. Оцінка масштабів зовнішньої мігації з України внаслідок війни
Розділ 3. Стратегічні заходи із повернення зовнішніх мігрантів в Україну
5. Перелік графічного матеріалу
Робота містить 5 таблиць, 18 рисунків

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів роботи	Строк виконання етапів проекту	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	10.09.2023	
2.	Одержання індивідуального завдання	12.09.2023	
3.	Складання календарного плану написання кваліфікаційної роботи	14.09.2023	
4.	Підготовка до виконання кваліфікаційної роботи - підбір та вивчення літератури - участь у виконанні науково-дослідних робіт - виконання курсових робіт - інші заходи	впродовж 2023-2024 та 2023-2024 н.р.	
5.	Уточнення теми кваліфікаційної роботи та календарного плану-графіка, виходячи зі специфіки базового підприємства, установи	15.12.2023	
6.	Підготовка: - першого розділу - другого розділу - третього розділу - висновків	19.05.2024 04.09.2024 02.11.2024 13.11.2024	
7.	Доопрацювання кваліфікаційної роботи з урахування зауважень наукового керівника	29.11.2024	
8.	Написання та оформлення роботи в остаточному варіанті	01.12.2024	
9.	Перевірка роботи на академічний плагіат	06.12.2024	
10.	Одержання відгуку наукового керівника	09.12.2024	
11.	Попередній захист роботи на кафедрі	11.12.2024	
12.	Затвердження роботи завідувачем кафедри	12.12.2024	
13.	Одержання рецензії	13.12.2024	
14.	Захист кваліфікаційної роботи	17.12.2024	

Студент _____ *Найденко А.С.*
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ *Коротєєв М.А.*
(підпис) (прізвище та ініціали)

Реферат
на кваліфікаційну роботу магістра «Оцінка масштабів зовнішньої мігації внаслідок війни та обгунтування заходів із повернення мігрантів в Україну»
факультету економіки та підприємництва
Уманського національного університету садівництва
спеціальності 232 «Соціальне забезпечення»
Найденка Артема Сергійовича

Надзвичайно важливим для майбутнього відновлення України є створення умов для міграційного приросту населення та зниження рівня відтоку українців за кордон. Йдеться у першу чергу про повернення громадян України, які виїхали за кордон на початку повномасштабної збройної агресії, Це визначило вибір теми роботи, визначило мету і завдання дослідження.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел. Обсяг основного тексту роботи становить 58 сторінок. Робота містить 5 таблиць, 18 рисунків, список використаних джерел із 54 найменувань.

Метою роботи є оцінка масштабів зовнішньої мігації внаслідок війни та обгунтування стратегічних заходів з повернення зовнішніх мігрантів в Україну.

У першому розділі вивчено у історичній ретроспективі чинники міграційних переміщень загалом і чинники вимушених міграційних потоків українців у XX-XXI ст.

У другому розділі досліджено динаміку та тенденції зовнішньої міграції з України внаслідок війни, здійснено соціально-демографічну характеристику зовнішніх мігрантів з України та оцінено можливі перспективи їх повернення.

У третьому розділі обгунтувано стратегічні заходи із повернення зовнішніх мігрантів в Україну.

Анотація

Кваліфікаційна робота присвячена оцінці масштабів зовнішньої мігації внаслідок війни в Україні та обгунтування стратегічних заходів з повернення зовнішніх мігрантів. Вивчено у історичній ретроспективі чинники міграційних переміщень загалом і чинники вимушених міграційних потоків українців у XX-XXI ст. Досліджено динаміку та тенденції зовнішньої міграції з України внаслідок війни, здійснено соціально-демографічну характеристику зовнішніх мігрантів з України та оцінено можливі перспективи їх повернення. Обгунтувано стратегічні заходи із повернення зовнішніх мігрантів в Україну.

Ключові слова: міграція, зовнішні мігранти, біженці, демографічні втрати, стратегія.

The summary

The qualification work is devoted to the assessment of the scale of external migration as a result of the war in Ukraine and the elaboration of strategic measures for the return of external migrants. The factors of migration movements in general and the factors of forced migration flows of Ukrainians in the 20th-21st centuries are studied in historical retrospective. The dynamics and trends of external migration from Ukraine as a result of the war are studied, the socio-demographic characteristics of external migrants from Ukraine are carried out and the possible prospects for their return are assessed. Strategic measures for the return of external migrants to Ukraine are elaborated.

Keywords: migration, external migrants, refugees, demographic losses, strategy.

ЗМІСТ

ВСТУП 7

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРИЧИНИ ВИМУШЕНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В XX-XXI СТ. 10

РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА МАСШТАБІВ ЗОВНІШНЬОЇ МІГАЦІЇ З УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ 17

2.1. Тенденції зовнішньої міграції з України внаслідок війни 17

2.2. Соціально-демографічна характеристика зовнішніх мігрантів з України 31

2.3. Оцінка перспектив повернення зовнішніх мігрантів до України 35

РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ЗАХОДИ ІЗ ПОВЕРНЕННЯ ЗОВНІШНІХ МІГРАНТІВ В УКРАЇНУ 43

ВИСНОВКИ 52

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 55

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сьогодні українське суспільство переживає найскладніші суспільні перетворення за часи незалежності. Масштаби міграційних потоків, які спричинила російсько-українська війна, перевищили за кількістю переміщених осіб масштаби міграцій часів Другої світової війни. Така хвиля вимушених мігрантів, сколихнула не лише сталість Європейських країн, до яких масово почали переміщатися українці в пошуках безпеки та соціальної підтримки, але найголовніший виклик, з яким стикнулась Україна і з яким треба працювати вже зараз — еміграція, величезний потік вимушених мігрантів до країн ЄС. У зв'язку з цим потребує вирішення питання повернення громадян України, які тікали від війни. Ця проблема безпосередньо впливає на національну, зокрема економічну безпеку, оскільки актуалізує питання про те, «хто відновлюватиме країну після війни».

Актуальність проблеми міграції зумовлена тим, що людський капітал є найважливішим фактором розвитку, і його значні втрати ускладнять економічне відновлення України, що послабить не лише стимули і можливості відновлення країни, але й інтеграційний потенціал на теренах Східних кордонів ЄС. Міграційна криза стала причиною виникнення загрози втрати значної кількості робочої сили на регіональних ринках праці, вплинула на рівень і якість життя, соціальну резилентність, умови розвитку людського потенціалу

Дослідженню проблем міграційних втрат населення України присвячено праці цілого ряду вчених: В. Потапенка, А. Головка, О. Валевського Е.М. Лібанової, В. Юрчишина та ін. Разом з тим, загрозливі масштаби міграційних процесів в Україні які набули катастрофічного характеру внаслідок російського вторгнення, вимагають подальших наукових досліджень означеної проблеми, що обумовило вибір теми роботи, визначило її мету та завдання.

Метою роботи є оцінка масштабів зовнішньої мігації внаслідок війни та обгунтування стратегічних заходів з повернення зовнішніх мігрантів в Україну.

Для досягнення мети в роботі були поставлені наступні завдання:

- охарактеризувати у історичній ретроспективі чинники міграційних переміщень загалом і чинники вимушених міграційних потоків українців у XX-XXI ст.;
- дослідити динаміку та тенденції зовнішньої міграції з України внаслідок війни;
- провести соціально-демографічну характеристику зовнішніх мігрантів з України;
- оцінити можливі перспективи повернення зовнішніх мігрантів до України;
- обгунтувати стратегічні заходи із повернення зовнішніх мігрантів в Україну.

Об'єктом дослідження виступають процеси зовнішньої міграції населення України внаслідок війни.

Предметом дослідження є обгрунтування стратегічних напрямів повернення зовнішніх мігрантів в Україну.

Методи використані при написанні роботи. Теоретичною та науково-методичною основою роботи є фундаментальні положення та принципи демографії та економічної теорії, методи пізнання досліджуваних явищ і процесів. У дослідженні застосовувались такі методи та підходи: міждисциплінарний, логічного узагальнення, історико-економічного дослідження, аналіз, синтез, економіко-статистичного та структурного аналізу, графічний.

Інформаційна база дослідження – статистична інформація Державної служби статистики України, дані Міжнародної організації з міграції, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, матеріали Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, результати досліджень Центру економічної стратегії, інформація

органів державної влади та громадських організацій, публікації зарубіжних і вітчизняних учених, українські та міжнародні законодавчі та нормативні документи.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел. Обсяг основного тексту роботи становить 58 сторінок. Робота містить 5 таблиць, 18 рисунків, список використаних джерел із 54 найменувань.

РОЗДІЛ 1
ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРИЧИНИ ВИМУШЕНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В XX-XXI СТ.

Вимушена міграція, як засіб розв'язання політичних проблем, завжди була дієвим важелем. До цього методу зверталися різні держави з різноманітними системами державного устрою. Вимушені міграції широко використовувалися у радянські часи [1], як чинник до стримування протистоянь суспільства та влади. Чітко потрібно відокремлювати такі види міграційних рухів як: вимушена та примусова. Вимушені міграції - процеси відбуваються в результаті: економічного, соціального, політичного, релігійного та інших суспільних чинників впливу на людину, при цьому рішення до переміщення приймає безпосередньо особа, яка переміщається [2]. Натомість примусова міграція - це процес при якому громадян переміщають під примусом за межі своєї країни чи регіону проти їх бажання [1]. Також примус до міграції може мати набагато агресивніший характер: примусове переміщення населення проти його волі на прикладі депортації кримських татар з території Криму.

Процес міграції завжди супроводжується факторами впливу, єдине, що є відміним у кожному міграційному русі - це причини, що змушують людину до переміщення. У мирні часи головною причиною для переміщення виступають економічні та соціальні питання, коли в пошуках кращої заробітної плати, соціального комфорту людина наважується на переїзд. Такі прояви міграції є більш безболісними для суспільства. Хоча перерозподіл населення, як всередині країни так і міграція до інших держав безумовно впливає на соціально-економічний стан регіонів. Особливо це - проявляється в навантажені на інфраструктуру регіону, можливості оренди жита, конкуренцію на ринку праці, якщо ми говоримо про регіони-рецепитієнтів. Натомість регіони-донори можуть навпаки відчувати економічну стагнацію у результаті відпливу населення, як по економічним причинам, політичним так

і воєнним, які ми спостерігаємо сьогодні на прикладі окупованих територій та міст, що знаходяться під постійними обстрілами, а отже, проживання в них є небезпечним для населення [3, 4].

Зовсім інше, коли підіймається питання вимушених міграцій під впливом тих факторів, які людина не може опанувати та їм протидіяти: (політичні, етнічні, релігійні, расові переслідування, війна). Вагомим чинником, що провокує вимушене переміщення, є створення соціально небезпечного середовища для мігрантів: переслідування, залякування, політична та військова нестабільність у регіоні, коли, окрім зовнішніх загроз, людина перебуває у постійному стресі та психологічній напрузі й лише виїзд з потенційно небезпечного регіону надасть змогу заспокоїтися .

На сторінках історії України період двадцятого століття до 24 лютого 2022 року можна було б назвати одним з найбільших суспільних випробувань української державності. Право на свободу та незалежності було складним і кривавим. Українська спільнота протистояла не лише зовнішньому ворогу, але й внутрішньому. Більшовики, які прийшли до влади в 1917 році в Російській імперії, у 1919 році створили Українську Радянсько Соціалістичну Республіку (УСРС), та розглядали Україну, виключно, як залежну територію, яка має увійти в склад Радянської Росії [4]. Україна опинилась під політичним гнітом, а населення було змушене змиритися з новим політичним управлінням або протистояти йому. Ті, хто наважився виборювати свободу та незалежність України відчули на собі що таке масові репресії, політичні ув’язнення, депортації, вимушені та примусові переміщення. Усе це призводило до того, що Радянська Росія намагалась посилювати свій вплив, у першу чергу, на внутрішню політику України [5]. Ще за часів московського князівства, наші землі методично заселялися вихідці з Росії. Така політика була направлена на створення цілісного ядра російських людей. Закони 1904-1906 років активно збільшили міграцію українських селян [5]. Важливу роль відігравала депортація козацької старшини - «невигідного» російському царю населення. Українці обживали

бідні й суворі райони: Сибір, Далекий Схід, Середню Азію, Кавказ.

Щоб ці райони прогресували, до них переміщували працездатне та прогресивне населення українців. У таблиці 1.1 наведені етапи основних примусових переміщень українців у XX-XXI століттях.

Таблиця 1.1

Етапи та причини вимушених міграцій і депортацій українців XX-XXI ст.

№	Період та орієнтовний обсяг мігрантів	Причини	Напрям
1	Остання чверть XIX ст. до початку І Світової війни. *(Понад 800 тис. осіб)*	Масове переміщення українських селян. Одна з перших хвиль трудової еміграції українського народу.	США, Бразилія, Канада, Російська Сибір, Аргентина, Австралія, Нова Зеландія
2	Період між І-ІІ Світовими війнами XX ст. *(Понад 12,2 млн осіб)*	-Примусова «трудова міграція» до віддалених регіонів Російської імперії; -Мільйони українців, які тікали від мобілізації до російської чи австрійської армії за кордон. -Революція в 1905-1907 роках. -Революція в 1917 року. -Колективізація 1930 роках. -Національний гніт української еліти, заборона української мови, культури, що спричинило хвилю міграції української інтелігенції.	США, Бразилія, Канада, Аргентина, Австралія, Російська імперія. Польща, Німеччина, Франція. Великі переселення в межах самої України між регіонами.
3	1945-1980 рр. *(Понад 6 млн осіб)*	-Репатріації населення. -Колишні військовополонені, робітники, яких силоміць забирали на роботи до Сибіру.	До північних регіонів Радянського Союзу, країн Західної Європи.
4	1986 рік *(Понад 116 тис. осіб)*	-Примусова міграція населення внаслідок техногенної катастрофи Чорнобильській АЕС. та утворення 30 км «зони відчуження».	Південні регіони України. Утворення нового міста Славутич. Росія, Грузія, Узбекистан.
5	1991 рік *(Понад 3 млн осіб)*	Розпад СРСР та утворення низки нових держав. Зміна державних кордонів, мільйон осіб почали в результаті політичних дій переміщатися до «нових країн», Європи, США.	США, Канада, Західна Європа.
6	2014 рік – до повномасштабного вторгнення 2020 року *(Понад 1,6 млн. ВПО); (Понад 1 млн біженців).*	-Анексія Криму. -Початок війни на Сході України.	Харківська, Запорізька, Дніпровська , Київська області, США, Канада, Польща, Німеччина, Чехія, Франція, Італія, Іспанії, Португалія, Білорусь, Росія.
7	З 24 лютого 2022 року *(Понад 6,4 млн ВПО); (Понад 7,5 млн. біженців).*	-Повномасштабне вторгнення Росії в Україну	Країни Європи, США, Грузія, Канада, Австралія. Регіони України в межах, яких немає військ Росії.

Джерело: складено за даними [1,4,5,6,7,9,10,11,12].

В окремі історичні моменти й періоди України відбувалися карколомні політичні та суспільно-історичні події, що провокували масові переміщення населення не лише під впливом факторів, що зумовлювали вимушені міграції, але й були події. Що супроводжувалися депортацією народів з території України.

Період XIX-XX століть для України знаменувався промисловим переворотом та часом індустріалізації, яка мала змінити структуру господарства в цілому. Процес був складним та затягнутим, оскільки Україна входила до загальноімперського економічного комплексу [5]. Незважаючи на контроль з боку Російської імперії, Україна мала свої особливості та розвивалась як потужний економічний регіон. Цьому сприяло географічне положення, природні умови та ресурси. Згідно історичним довідкам [5], Україна за рівнем концентрації промислового виробництва на той час посідала одні з перших місць не лише в імперії, але й в світі. Як приклад, 25% загальноросійського чавуну виготовляли українські металургійні підприємства, а саме: (Юзівський, Дніпровський, Олександрівський, Петровський, Донецько-Юр'євський). Такий розвиток промисловості зосередив на своїй підприємствах майже 44% працевлаштованого населення. При цьому спостерігалися складні міграційні процеси до країн Америки та Європи, зокрема мігрувала інтелігенція та політичні діячі, щоб уникнути репресій. Також розквіт індустріалізації підвищив рівень урбанізації, що сприяло внутрішнім переміщенням у напрямку село-місто [1].

Період І світової війни (1914-1918 рр.) сучасна територія України була полем військових протистоянь між Австро-Угорщиною, Німеччиною та Російською імперією. Війна призвела до серйозних економічних втрат: зруйновані міста, підприємства, занепад сільського господарства, безгрошів'я, мобілізація чоловіків на фронт- усе це призвело до великої еміграції українського населення. Головні напрямки міграції: країни Європи (переважно: Німеччина, Франції, Італії, Польща), Російська імперія, США, Канада, Аргентина, Бразилія [1]. За різними історичними довідками

територію України могли покинути від десятків тисяч до сотень тисяч осіб [5]. Активною була й внутрішня міграція: населення кочувало з регіону в регіон у залежності від активності лінії фронту в пошуках заробітку, щоб прогодувати родини.

Перша світова війна стала періодом розпаду імперій та послабленням впливу імперської Росії на етнічних українців. На тлі вище вказаних подій українські сили проголошують Українську Народну Республіку (УНР) у 1917 році та Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР) у 1918 році. У 1919 році відбувається об'єднання УНР та ЗУНР. Проте проіснувала в такому складі держава недовго : більшовики встановили свою владу в Східній України та почали процес українізації. Цей процес включав у себе розширення суспільних функцій української мови, впровадження її до офіційного вжитку в державній, політичній, громадській і культурно-освітніх установах та організаціях на території Української Радянської Соціалістичної Республіки (УСРР) та в місцях компактного проживання українців в інших республіках Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). Звісно, втрачати такий потужний регіон більшовикам після приходу до влади не хотілось, тому їх політика була направлена на придушення демократії та незалежності Української держави, яка в 1921 році, згідно Ризького договору, [13], була розділена між Польщею, Румунією, Чехословачиною, УРСР, а уряд республіки був змушених мігрувати та перебувати у вигнанні.

Утворення СРСР (1922 рік). Український народ переживав тяжкий період, що був пов'язаний із складними політичними змінами: голодомор 19211923 років спричинений посухами, розрухою після війни, реквізицією забрав життя понад 8 млн. українських селян. Була створена нова держава-СРСР. Ці події посилили вимушені міграції, що виникали в результаті політичних переслідувань та репресій з боку більшовиків. Внутрішні міграції мали головний акцент переміщення до великих міст, таких як: Київ, Харків, Одеса, Дніпро, Львів. [11].

Також розвитку почали набирати примусові міграції «невигідних»

українців у ході колективізації. Радянська влада їх примусово переміщала або репресувала. Також в період колективізації радянською владою впроваджувалися масштабні переселення та реформи в регіонах: Донецької, Луганської областей, Півдня України, Прикарпаття та Західної України, в українські міста та села активно переміщали російське населення. Сільське населення почали об'єднувати в колгоспи та промислові райони. Селяни поставали проти процесу «колективізації», оскільки втрачали контроль над своїми землями. Тому уряд активно проводив процедуру конфіскації землі, майна. Відбувалися масові депортації та репресії тих, хто виступав проти такої внутрішньої політики [6, 8].

Голодомор (1932-1933 рр.), *«Геноцид українського народу».* Відповідно до резолюції Європарламенту, ухваленої 15.12.2013 р.[21] Європейським Парламентом визнано Голодомор злочином проти українського народу та проти людяності. Натомість в червні 2023 року Голодомор офіційно визнали геноцидом 32 країни світу [6]. Термін «геноцид» належить польському юристу Рафаелю Лемкіну. За його трактуванням, *геноцид* - це скоординовані дії для знищення національних груп, а також їхніх свобод, здоров'я, гідності [6]. Голодомор був здійснений комуністичним тоталітарним режимом, а саме: керівництвом ВКП(б) та урядом СРСР шляхом штучного масового голоду, що спричинило загибель більше 4,5 мільйонів українців у сільській місцевості УСРР та Кубані [6]. Відбувалися масові внутрішні міграції, коли люди намагалися виїхати з постраждалих районів у пошуках їжі. Радянська влада обмежувала переміщення, впровадивши пропуски та встановивши контроль за рухом українського населення. Такий процес можна класифікувати як злочини проти людяності та обмеження прав і свобод людини. Внутрішні міграції відбувалися переважно в напрямку великих міст. Головна мета цих міграцій - пошук їжі. Населення, яке без дозволу намагалося переміститися або тікати, відразу ставало репресованим.

Період існування ГУЛАГу (1934-1954 рр.). Було створено Головне

управління таборів СРСР. Головне завдання цих таборів полягало в ізоляції «ненадійних елементів суспільства», використання в'язнів як дешевої робочої сили, або їх ліквідація. У роки «Великого терору» [8] 1937-1938р. у результаті посилення сталінських репресій було ув'язнено мільйони людей по всьому СРСР, особливо жорстоким арештам підлягали інтелектуали та інтелігенція, в тому числі з України [8]. Щоб уникнути репресій та арештів, українці мігрували за кордон та не мали змогу повернутися на батьківщину аж до падіння радянського режиму. Станом на 1950 р., за історичними оцінками, українців у Гулазі було близько 362 тисяч, а в колоніях на території Сибіру- близько 143, 6 тисяч осіб [8].

Період ІІ світової війни (1939-1945 рр.). Під час війни більша частина України перебувала в окупації з 1941 по 1943 рік. Мирне населення зазнало репресій, окупації та постійних бомбардувань. Нацисти вивозили мільйони українців на примусові роботи до Німеччини, концтаборів на фронт, щоб воювали на боці фашистів. Це є беззаперечним фактором прояву примусової міграції. За різними історичними довідками, серед населення України за період ІІ Світової війни загинуло близько 5,7 млн. осіб., 2,4 млн. примусово вивезено з території країни. Точна кількість концтаборів, куди перевозили в тому числі українців, невідома [13]. За опублікованими матеріалами Українського інституту національної пам'яті, тема українців у німецьких таборах - велика недосліджена частина української історії. Це пов'язано з декількома причинами: шанси на виживання в таборах смерті були дуже низькими, Україна не була на той час незалежною країною, тому українців не визнавали, як окрему націю, а записували як громадянин СРСР, українців із західних регіонів ідентифікували як «Р» - поляки.

Період «Післявоєнного голоду» (1946-1947 рр.). Природні умови (посуха), повоєнна розруха, нестача чоловічої робочої сили для обробки землі стали причиною голоду [4]. Ще однією із жахливих причин голоду була політика Радянського Союзу, направлена на забезпеченням зерном Східної Європи, яка теж зазначала бідності врожаю через посуху. У результаті чого

перед колгоспами ставилися нереальні завдання -360 млн. пудів зерна. Продовжувалась дія сталінського звірства- «Закон про п’ять колосків». Українці знову були змушені мігрувати, в першу чергу, через економічні потреби (пошук їжі). Вектори переміщення були на західні землі. Головна мета міграцій - обміняти речі на їжу. За оцінками Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, смертність в Україні перевищувала 700 тис. осіб, більше 25% з яких були діти до 14 років [13].

Період післявоєнних репресій (1944-1952 рр.). Після закінчення війни радянська влада розстріляла тисячі українців, що перебували під слідством у тюрмах Західної України, за так звану «державну зраду» їх звинувачували в підтримці нацистів. У цей період було репресовано близько 500 тис. осіб, примусово переміщено (вислано) понад 203 тисячі, розстріляно 15 тисяч осіб [7]. Депортація кримських татар у 1944 році - приклад примусового переміщення населення. Штучним чином радянська влада змінює населення півострову, вивозячи за даними різних джерел близько 191 тисячу осіб. За матеріалами історика С. Громенка, при депортації в жахливих умовах загинуло близько 320 осіб. На жаль, встановити більш точні дані по кількості депортованих і загиблих неможливо, бо переважна частина документів знаходиться в росії та є засекреченими. Злочин проти татарського народу спланована операція, спочатку провівся перепис населення з 18 травня по 01 червня, населення депортували, відібравши цінні речі та майно. Офіційна причина депортації - колабораціонізм з нацистською Німеччиною під час ІІ світової війни [7].

Період «Застою» (1960-1980 рр.). Період стагнації відчувався у всіх суспільних сферах людської діяльності. *«Політична стабільність»* супроводжувалась незмінністю голови держави майже вісімнадцять років. *Економічна криза* - погіршилася ефективність виробництва, підприємства не отримували необхідних інвестицій, що призводило до технологічної відсталості підприємств. У суспільно-культурному просторі спостерігалася консервативність. О. Малиновська у своїй роботі викремлює чотири форми

розвитку внутрішніх міграцій у цей період:

1) переселення селян із густозаселених і земледефіцитних регіонів на південь (перемістилося з 1949-1970 рр., близько 1,1 млн. осіб) [4];

2) організовані набори робочої сили (укладання робочих контрактів), працівників набирали по всіх регіонах, окрім півдня, де впроваджувалося сільськогосподарське поселення. Самих працівників перемішували до Донець-Придніпровського індустріального району (близько 1,5 млн. осіб) [13];

3) громадські заклики до розбудови нових міст супроводжувалися соціально0економічними обіцянками;

4) спрямування на роботу випускників середніх спеціальних, професійно- технічних та вищих закладів освіти, які мали відпрацювати мінімум три роки за розподілом [4].

Аварія на ЧАЕС (1986 р.) - техногенна катастрофа та її ліквідація є прикладом вимушеної примусової міграції українського населення. Безумовно, у результаті найбільшої екологічної катастрофи у світі, такі міри були необхідними для збереження життя населення. Але, форми та шляхи реалізації процесу переміщення мають спірний характер і до сьогодні, оскільки вони носили примусових характер, і громадяни не мали права прийняти самостійного рішення щодо свого переміщення. Більш того, населенню було повідомлено, що переїзд тимчасовий, а реальні причини та наслідки трагедії довгі роки замовчувались та були табуйовані [9]. Тоді в ході примусової евакуації покинути свій дім мусили понад 100 тисяч жителів Північного регіону, а місто Прип'ять та прилеглі території перетворилися в зону відчуження [13]. Виникла дуже серйозна проблема з будівництвом житла для вимушених переселенців: люди не брали з собою цінні речі, заощадження, оскільки їм було повідомлено, що їдуть вони на декілька днів та мають взяти лише найнеобхідніше. Велика кількість переселенців була переміщена до гуртожитків та соціальних закладів, замість свого приватного житла [12].

Розпад СРСР (1991р.). Розпад найбільшої країни на політичній арені на п’ятнадцять незалежних держав став причиною великомасштабних міграційних рухів. Звісно, більш чисельнішою була міграція саме зовнішня, населення мігрувало до більш економічно розвиненіших країн, та ключова причина переміщення - це економічне благополуччя, розвивався процес трудової міграції. Внутрішні міграції після розпаду СРСР супроводжувалися такими чинниками: *житлові труднощі* (збільшувалось кількість переміщень до міста, з ряду соціально-економічних причин, що робило додаткове навантаження на ринок житла), *економічні реформи* (перехід до ринкової економіки та капіталізму впливав на ринок праці, кількість робочих місць, у результаті чого через безробіття та економічну нестабільність в певних регіонах міграційних рух був дуже активним, особливо, в напрямку великих міст), *соціальна адаптація* (населення залишало свої регіони походження та виїздило на навчання, роботу, підвищення кваліфікації), *етнічно-культурні аспекти* (розпад СРСР супроводжувався міжетнічними та міжкультурними напругами та зміною мовних та культурних традиціях, що також ставала вагомими причинами до міграційних рухів) [13].

Анексія Автономної Республік Крим, початок війни на Сході України (2014 р.) У 2014 році під час анексії АР Крим та початку воєнних дій на Сході України кількість внутрішніх вимушених переселенців складала близько 1 млн 600 тис. осіб (3,8% від наявного населення України); станом на 2017 рік ця кількість становила 3,5% [14]. Кількість переміщених осіб за кордон досягала 1 млн осіб [11]. Анексія Криму спричинила відтік населення з регіону. Люди залишали півострів через небажання жити під владою агресора, страх репресій та обмежень щодо прав і свобод. Війна на сході спричинила не лише активність внутрішньої міграції, військові дії почали руйнувати промислову та цивільну інфраструктуру регіону. Лише за два роки війни економіка Донбасу впала на 40%, що стало ланцюговою реакцією для всієї країни. При цьому в самому регіоні склалася критична ситуація. Ряд найбільших підприємств країни, пов'язаних з металургійною, хімічною та

машинобудівною галузями, виявилися зупинені через бойові дії, а підприємства, які весь цей час продовжували функціонувати, мали хронічні перебої з поставками сировини, комплектуючими, а також не могли повноцінно здійснювати збут продукції. Транспортній інфраструктурі регіону було завдано колосального збитку. Крім промислових гігантів постраждало безліч підприємств малого і середнього бізнесу. За оцінками ООН, за перші два роки війни на Донбасі припинили роботу близько 40 тисяч підприємств, що спричиняло зростання безробіття [14].

Повномасштабна війна з боку РФ (2022р. по теперішній час). Унаслідок війни хвиля внутрішніх мігрантів та біженців кожного дня зростає. Відбувається це в результаті зміни лінії фронту, окупації територій, постійних обстрілів міст та знищення критичної інфраструктури. Мільйони українців втратили своє житло, робочі місця, зараз змушенні шукати притулки в інших регіонах України та за її межами [16]. За офіційними даними ООН територію України від 24 лютого покинуло понад 11 мільйонів українців - це 25% від наявного населення станом на початок 2022 року, за різними оцінками це близько 40 млн осіб [19]. Близько 4 млн осіб повернулися до України та осіли в регіонах нашої країни, де відсутні активні бойові дії, але в період масованих ракетних обстрілів по критичній інфраструктурі, що відбувалися під час опалювального сезону 2022-2023 року, кількість зовнішніх мігрантів знову починає зростати. За даними Управління головного комісара з прав людини в ООН станом до 01 вересня 2022 року втрати серед цивільних склали понад шість тисяч осіб, та ці показники можуть бути значно вищі. На деокупованих територіях з'являються нові масові поховання, не відома досі реальна втрата населення в місті Маріуполі, Донецькій, Луганській, Запорізькій, Харківській, Чернігівській, Сумській, Херсонській областях.

З початку повномасштабної агресії, з лютого 2022 р., українські біженці можуть безпосередньо скористатися статусом тимчасового захисту у ЄС, який забезпечує захист, який можна порівняти зі статусом біженця.

Користуючись цим правом, біженці не повинні подавати клопотання про надання притулку до припинення дії статусу тимчасового захисту. Тому доти, доки вони офіційно не звернуться за міжнародним захистом, вони не вважатимуться прохачами притулку у строгому значенні цього слова [25].

Черговий виток міграційної ескалації на кордонах ЄС, пов'язаний із ситуацією в Україні, спровокував початок процесу застосування гнучкішої політичної лінії щодо переміщених осіб. Хвиля біженців з України не схожа на попередні міграційні кризи, які спіткали Європейський континент у XXI ст. Євросоюз підійшов до проблеми, що виникла, зовсім іншим чином — до українських мігрантів було миттєво застосовано правовий інструмент, який ніколи раніше не використовувався, — механізм тимчасового захисту. Вже 4 березня 2022 р. ЄС вперше у своїй історії активував Директиву про тимчасовий захист [20], яка надала переміщеним особам негайний доступ до захисту, житла, медичного обслуговування, зайнятості та освіти.

Правовий режим тимчасового захисту визначений Директивою 2001/55/ЄС, що була активована спеціально для захисту переміщених з України внаслідок початку повномасштабних військових дій. Режим тимчасового захисту застосовується лише країнами Євросоюзу і тільки стосовно переміщених людей з України: українських громадян; людей, які мали статус біженця або перебували під іншим захистом в Україні, а також людей, які перебували в Україні на законних підставах та не можуть повернутися до своєї країни [20].

Ухвалена у 2001 р. у відповідь на югославські події Директива про тимчасовий захист (2001/55/ЄС передбачає надання негайної допомоги у разі масового припливу переміщених осіб, які не можуть повернутися до своїх країн через війну, насильство або порушення прав людини [20].

Принцип тимчасового захисту передбачає вільний вибір країни, в якій громадянин України бажає користуватися правами тимчасового захисту. Оскільки рішення поширюється практично на всі країни ЄС, наразі українці можуть легально перебувати зі статусом «тимчасового захисту» практично в

будь-якій країні ЄС. Наприклад, громадянин України може в'їхати в ЄС через Польщу, а звернутися за тимчасовим захистом та отримати дозвіл на проживання в Німеччині, у цьому випадку ви також знаходитиметеся в Польщі чи будь-якій іншій країні в'їзду легально та без звернення за тимчасовим захистом, оскільки між Україною та ЄС діє 90-денний безвізовий режим для громадян з біометричним паспортом. Навіть за відсутності біометричного паспорта в'їзд до ЄС дозволено з гуманітарних міркувань [16].

Схожі можливості для переселенців окрім країн ЄС надають Норвегія та Швейцарія. Спеціальні програми для біженців з України запроваджено у Великобританії, США, Канаді, Австралії, Японії та інших державах.

РОЗДІЛ 2
МІГРАЦІЙНІ ВТРАТИ НАСЕЛЕННЯ ТА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ

2.1. Тенденції зовнішньої міграції з України внаслідок війни

Міграційний рух в Україні характеризується значним перевищенням чисельності вибулого населення над кількістю прибулого протягом дуже тривалого періоду: спочатку це відбувалося в межах колишнього СРСР, потім економічні проблеми мотивували українців виїжджати до Російської Федерації, а з початку 2000-х – до Польщі.

Перед поширенням в Україні гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, кількість українських трудових мігрантів за кордоном становила 2,5-3 млн. осіб. У 2021 році перші посвідки на проживання в країнах-членах ЄС отримали 875 800 українців, з них 83 відсотки дозволів українцям були видані Польщею. Зайнятість була основною причиною видачі дозволів українцям, 88 відсотків документів були видані з цієї причини.

Збройна агресія викликала вимушену міграцію у безпрецедентному з часів Другої світової війни масштабі: українці, що проживали на територіях, на яких ведуться бойові дії, або тимчасово окупованих територіях, стали масово переміщуватися не лише до відносно безпечних регіонів України, а і до інших країн.

Оскільки серед осіб, які були вимушені виїхати за межі України внаслідок збройної агресії, значну частину становлять діти та підлітки, їх неповернення призведе до непоправних демографічних втрат, подальшого погіршення і без того несприятливої демографічної ситуації та зниження демографічного потенціалу України. Ситуація ускладнюється тим, що частина українських сімей після припинення або скасування воєнного стану та обмежень на виїзд може возз’єднатися за межами України: жінки, які

матимуть прийнятну роботу і житло, мотивуватимуть своїх чоловіків до переїзду. Водночас імовірне збільшення кількості розлучень зменшуватиме шанси на повернення жінок.

З 2022 р. міграція українських громадян за кордон перетворюється з трудової на вимушену, що пов'язано безпосередньо з початком повномасштабних військових дій на території України. Причини міграції з України принципово змінились — серед головних причин виїзду громадян України за кордон вийшов військовий конфлікт та питання безпеки. Міграція отримала вимушений характер. За словами Верховного комісара ООН у справах біженців Філіппо Гранді «відтік населення з України «це найбільш інтенсивна криза біженців у Європі з часів Другої світової війни» [25].

Найбільша кількість українців виїхала за кордон у перші тижні повномасштабного вторгнення: наприкінці лютого — на початку березня 2022 року. За березень 2022 за кордон виїхало 3 млн українців — найбільше за час повномасштабного вторгнення. У квітні 2022 року з України продовжувало виїжджати більше українців, ніж повертатися (за квітень 2022 виїхало на 210 тис. українців більше, ніж повернулося). Однак уже у травні 2022 кількість виїздів сповільнилася і між травнем та вереснем 2022 більше людей поверталося в Україну, ніж виїжджало.

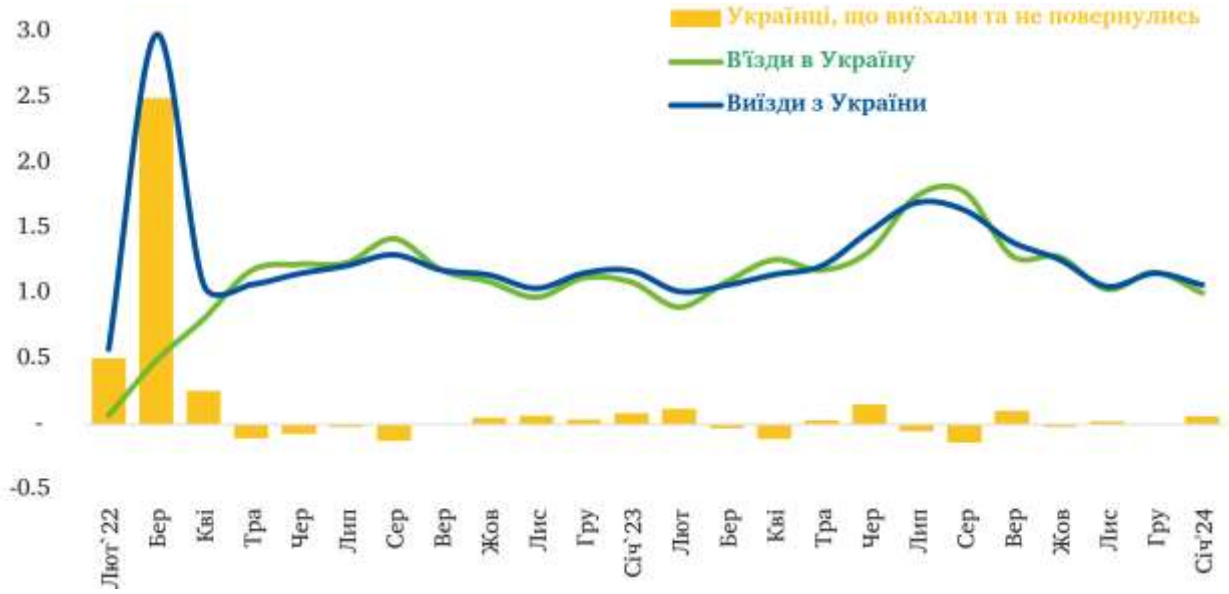

Рис. 2.1. Динаміка перетину кордону України протягом лютого 2022 – січня 2024, млн осіб

Після початку інтенсивних обстрілів Росією енергетичної інфраструктури восени 2022 – взимку 2023, кількість тих, хто виїхав і не повернувся, була значною, але все-таки меншою, ніж у березні 2022 (у жовтні-грудні 2022 чистий відтік становив трохи більш ніж 150 тис. осіб, тоді як у січні-лютому 2023 — майже 210 тис.). Навесні 2023 року, кількість тих, хто повернувся, була вищою, ніж тих, хто виїхав — чистий приріст 110 тис. осіб.

Улітку 2023 року динаміка перетинів між країнами, які мають спільний кордон, була однією з найбільших за період повномасштабного вторгнення. За червень відтік українців за кордон становив приблизно 150 тис. осіб, що ми пов’язуємо з посиленням ракетних атак на міста України та підривом Каховської ГЕС. У липні-серпні, навпаки, кількість тих, хто повернувся, збільшилася на 190 тис. осіб, що ми можемо пояснити літніми канікулами дітей у країнах Європи та їх приїздом додому на цей час.

Також у серпні абсолютна кількість в’їздів до України була найвищою за весь період війни — 1,8 млн осіб. Таку тенденцію ми пов’язуємо з періодом відпусток та літніх канікул у дітей. Про це свідчить різке збільшення перетинів на кордоні України з усіма країнами. Восени 2023 року кількість українців, які виїжджали за кордон, була більшою за тих, хто повернувся: чистий відтік становив приблизно 110 тис. осіб. Хоча осінь минула без значних проблем з боку енергетичної інфраструктури, обстріли тривали. Крім цього, діти поверталися з канікул на навчання. Особливо це стосується Німеччини, де перебуває найбільша кількість українських біженців і навчальний семестр розпочинається у жовтні. У грудні 2023 року було зафіксовано чистий притік українців. Він становив майже 10 тис. осіб, що можна пояснити різдвяно-новорічними святами і приїздом українських біженців до свої рідних. Вже у січні 2024 року зафіксовано чистий відтік українців за кордон — приблизно 60 тис. осіб. Однією з причин такого значного виїзду є закінчення різдвяних свят і повернення дітей до навчання та їхніх батьків до роботи за кордоном.

Із січня по квітень 2024 року кількість перетинів кордону на виїзд та в'їзд був на рівні одного мільйона людей, але виїздили на кілька десятків тисяч більше (рис. 2.2). Проте з травня, коли почалися перші відключення електрики через російські обстріли та запрацював новий закон про мобілізацію, кількість виїздів стала відчутно зростати, а в'їздів – скорочуватися. Так, у травні виїхало майже на 150 тис. людей більше, ніж в'їхали. А у червні - вже майже на 200 тисяч.

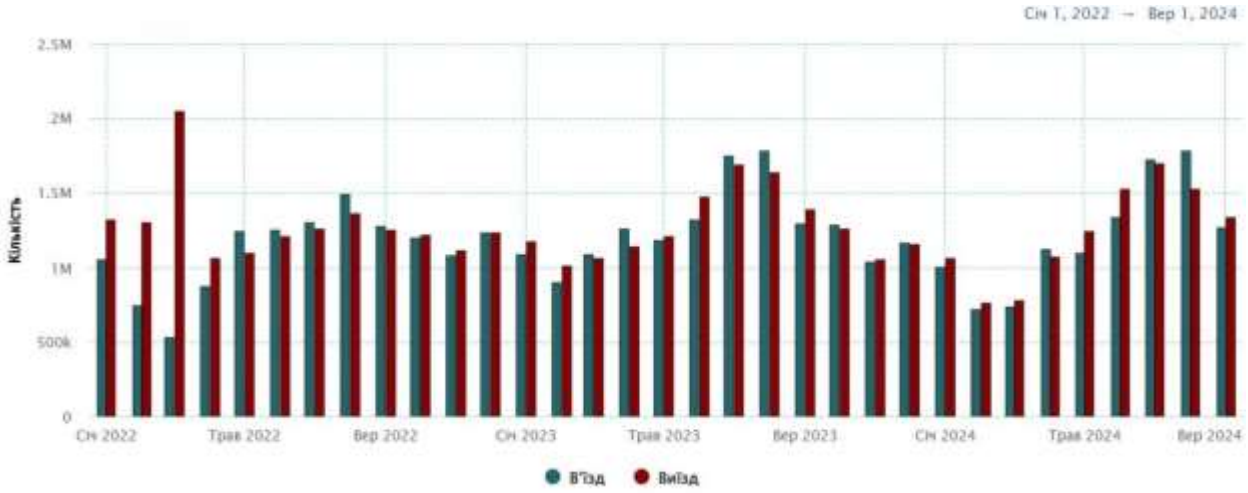

Рис. 2.2. Перетини українського кордону за даними ДПС України, млн. осіб [23]

У липні та серпні 2024 кількість тих, хто виїхав, перевищила 1,7 млн людей. Це найвищий показник з березня 2022 року, коли за один місяць з України виїхали понад два мільйони людей. Водночас у ці два літні місяці в Україну поверталися також по понад 1,7 млн осіб. І їх було навіть трохи більше, ніж тих, хто виїхав. Частково це можна пояснити сезоном відпусток і тим, що українці активніше подорожували, ніж у попередні воєнні літа.

Яка реальна чисельність населення України наразі перебуває за межами країни також остаточно назвати не можна. Дані МЗС України надані на запит Громадянської мережі ОПОРА свідчать, що нині за кордоном через війну перебуває близько 7,6 млн українців (15-20% від наявного населення України до 24 лютого 2022 року) [18].

Також за даними МЗС України на консульському обліку перебуває лише близько 420 тис. українців. Це близько 5.5% від усіх, хто перебуває за

кордоном.

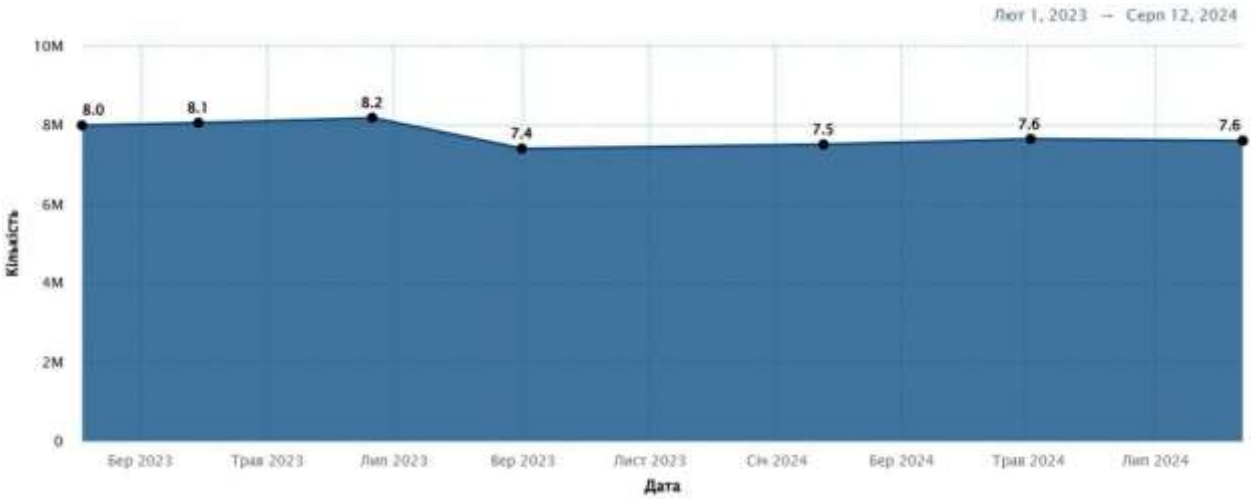

Рис. 2.3. Зміна чисельності українців за кордоном, за даними МЗС України, осіб [22]

Зауважимо, що дані МЗС не розділяють українців на вимушених переселенців через вторгнення Росії та загалом українців за кордоном (трудові мігранти; особи, які мають громадянство, але живуть за кордоном тощо).

Одним з основних джерел даних для оцінки кількості українців, що виїхали за межі країни, є інформація Державної прикордонної служби про перетини кордону. Звісно, з цих даних неможливо точно встановити, скільки громадян виїхали за межі України, з огляду на можливість кількаразового перетину кордону, повернення на Батьківщину українців, які до 24 лютого 2022 року перебували за кордоном, та проблеми з фіксацією масового виїзду в сусідні країни в перші три тижні від початку повномасштабного російського вторгнення.

І все ж, навіть спираючись лише на дані ДПС, можемо констатувати абсолютно негативну тенденцію щодо виїзду українців (рис. 2.4). Станом на 1 серпня 2024 року українці найактивніше перетинали кордон із Польщею – 44.77 млн виїздів та в’їздів. Це більше, ніж кількість перетинів кордону з усіма іншими країнами, з якими межує Україна. Саме у Польщі та сусідній із нею Німеччині, за даними МЗС, перебуває найбільше українців.

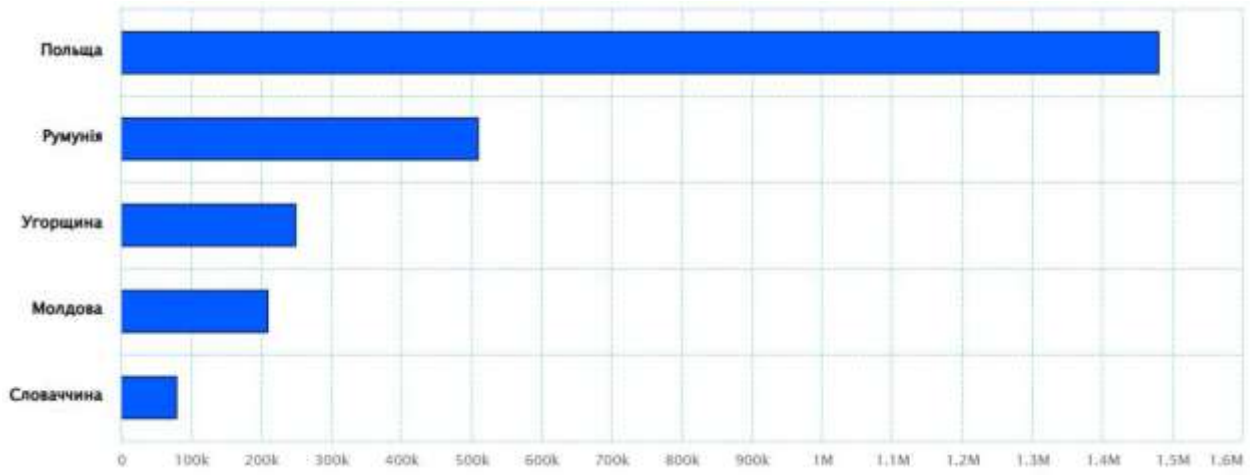

Рис. 2.4. Сальдо перетинів кордону з 1 січня 2022 - 31 липня 2024 рр., тисяч за даними ДПС [22]

Країни, що межують з Україною, для багатьох біженців стали транзитними для переїзду до інших держав Європи: Німеччини, Чехії, Італії, Австрії, Іспанії, Португалії Франції, країни Балтії тощо. Частина українців переселилась за межі європейського континенту.

Варто зауважити, що українська статистика з об’єктивних причин не враховує людей, які опинилися в тимчасовій окупації та були примусово переміщені на територію Росії чи Білорусі, а вже звідти діставалися до інших держав для отримання прихистку — ДПС ніяк не могла зафіксувати їх виїзд. До речі, це єдині країни, на кордоні з якими в’їздів в Україну більше, ніж виїздів. Також дані ДПС не враховують нелегальні перетини кордону, зокрема чоловіками віком 18–60 років.

Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) – провідна організація, що займається захистом прав і добробуту біженців, шукачів тимчасового притулку та осіб без громадянства по всьому світу. Способом реалізації мандату цієї організації є збір, аналіз і розповсюдження даних про становище відповідних груп населення. Зокрема, вона регулярно публікує інформацію про кількість українців, які перебувають за кордоном.

Так, станом на 18 листопада 2024 року, за підрахунками УВКБ ООН, в Європі перебуває 6 млн 226 тис. українських переселенців. За межами Європи перебуває ще майже 560 тис. осіб (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Кількість переселенців з України в державах Європи за даними УВКБ ООН станом на 18 листопада 2024 року**, осіб [19]**

Країна	Актуальність даних	Зафіксована кількість переселенців	Зареєстровані у національних програмах захисту
Німеччина	02.11.2024	1 222 695	1 147 875
Польща	31.10.2024	981 335	1 866 605
Чехія	06.10.2024	380 375	623 285
Велика Британія	12.11.2024	251 835	1 435
Іспанія	31.10.2024	216 955	226 500
Італія	30.09.2024	173 870	200 605
Румунія	31.10.2024	172 570	183 975
Словаччина	30.11.2024	128 615	157 910
Республіка Молдова	31.10.2024	123 730	63 465
Нідерланди	30.09.2024	120 100	163 495
Ірландія	29.09.2024	110 960	110 960
Бельгія	30.09.2024	85 465	90 165
Австрія	31.10.2024	84 620	122 975
Норвегія	31.10.2024	77 005	88 610
Фінляндія	31.10.2024	68 620	76 625
Болгарія	30.09.2024	67 540	198 575
Швейцарія	07.11.2024	67 530	111 485
Франція	30.09.2024	64 840	111 220
Португалія	30.09.2024	64 125	71 615
Угорщина	26.11.2024	61 610	47 495
Литва	04.11.2024	47 395	91 195
Латвія	11.11.2024	47 285	61 480
Данія	27.10.2024	37 825	57 760
Естонія	31.10.2024	36 535	63 265
Туреччина	14.11.2024	36 235	2 930
Греція	30.09.2024	32 315	32 570
Грузія	30.08.2024	28 640	1 625
Хорватія	31.10.2024	27 130	28 525
Швеція	30.10.2024	26 655	74 105
Чорногорія	31.08.2024	21 245	12 155
Північна Македонія	30.04.2024	19 305	425
Кіпр	30.09.2024	18 740	23 425
Словенія	01.11.2024	12 670	12 230
Сербія та Косово:	31.10.2024	10 400	3 345
Албанія	31.05.2024	8 930	35
Азербайджан	01.10.2024	4 655	195
Ісландія	30.09.2024	3 950	4 790
Люксембург	18.10.2024	3 855	7 160
Мальта	30.09.2024	2 565	3 010
Ліхтенштейн	06.11.2024	675	1 085
Вірменія	17.07.2023	605	605
Боснія і Герцеговина	31.10.2024	265	265
Загалом		4 952 270	6 147 055

Така інформація сформована на основі опублікованої або отриманої від органів влади понад 40 країн інформації про кількість українських переселенців у їхніх державах — у тому числі в росії та білорусі табл 2.2.

Таблиця 2.2

Кількість переселенців з України в державах-агресорах за даними УВКБ ООН, осіб [19]

Країна	Актуальність даних	Зафіксована кількість українських переселенців	Українці, зареєстровані у національних програмах захисту
росія	30.12.2024	1 273 390	14 970
білорусь	30.10.2023	45 835	5 035

Однак нині Україні не відомо, скільки її громадян перебуває на території країн-агресорів і, тим паче, скільки з них виїхали туди добровільно, а скількох окупаційні війська депортували примусово. Тож цифра в 1,3 млн громадян України на території росії та Білорусі викликає сумніви. Саме тому можна припустити, що станом на 18 листопада 2024 р. за кордоном загалом перебуває близько 5 млн українських переселенців, із них майже 4,9 млн – у країнах Європи. При цьому, за даними УВКБ ООН, найбільше українців перебуває в Німеччині (1,22 млн). На другому місці — Польща (981 тис.), на третьому — Чехія (380 тис.) [19].

Варто зауважити, що УВКБ ООН не публікує інформацію у форматі відкритих даних, що ускладнює їх обробку. Крім того, Управління використовує дані, надані національними урядами (звідси й інформація з Росії та Білорусі), методологія та спосіб оприлюднення інформації періодично змінюється й більше стосується переміщених осіб у державах Європи. На основі даних УВКБ ООН можна встановити, що за останній рік кількість українців у країнах Європи зросла на понад 725 тис. осіб [19].

Піку вона сягнула в березні-травні 2023 року (майже 5,3 млн людей) і в подальшому зменшилася до 4,9 млн осіб.

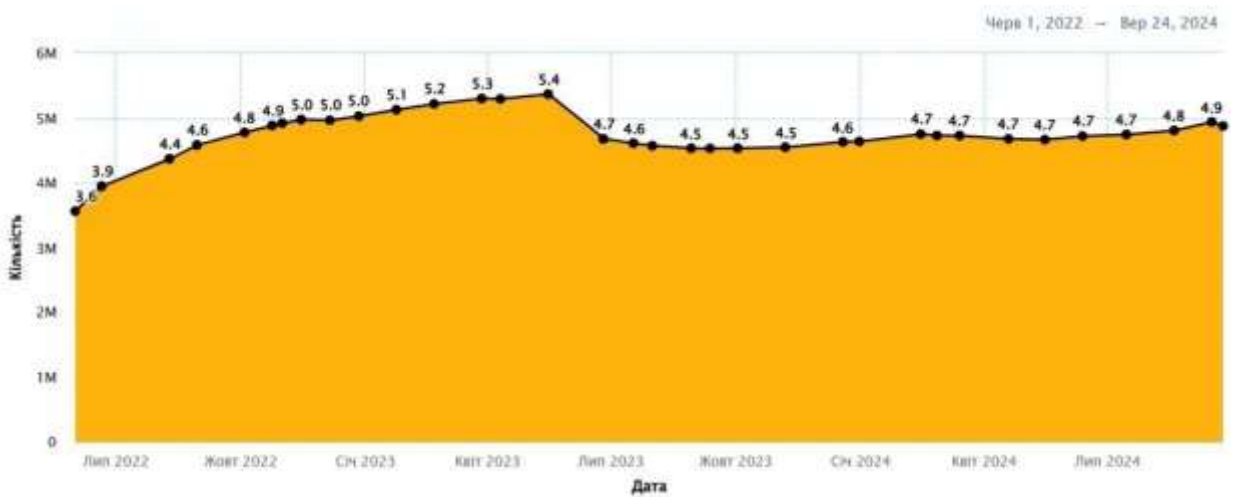

Рис. 2.5. Динаміка кількості українців у країнах Європи за даними УВКБ ООН [19]

За даними ООН за 2022 рік і Держприкордонслужби за 2023-2024 роки, від початку повномасштабного вторгнення з України виїхало 34,39 млн. українців та в'їхало 30,91 млн. (станом на 31 травня 2024 року). Таким чином, за кордоном перебуває 3,48 млн. українців, які виїхали і не повернулися. Крім того, кількість українців, які виїхали через Російську Федерацію в країни Європи, згідно з опитуваннями Центру економічної стратегії становить 7,4 відсотка, тобто 0,26 мільйона. Відповідно до звітів Управління Верховного комісара ООН у справах біженців 1,2 млн. українців депортовані або добровільно виїхали на міжнародно визнану територію Російської Федерації та Республіки Білорусь. Відповідно загальна кількість українців, які перебувають за кордоном, становить 5 млн. осіб. Також на територію Російської Федерації незаконно вивезено щонайменше 19,5 тис. дітей.

Хоча, за даними урядів країн Європи, кількість вимушених переселенців з України в їхніх державах зменшується (зокрема за рахунок Польщі), динаміка перетину кордону свідчить, що громадяни України продовжують виїжджати і не повертаються. Частина українців мігрує до неєвропейських держав, наприклад, США, Канади й Ізраїлю. Можливо також, що підрахунок

українських переселенців за кордоном стає вести важче, зокрема через скасування пільг у приймаючих країнах.

Як можна побачити, українська криза спричинила певну реконфігурацію країн призначення.

Станом на вересень 2023 р., на перше місце за кількістю українських переселенців вийшла Німеччина, обігнавши Польщу (рис. 2.7). Станом на кінець січня 2024 року, близько 4,3 млн осіб мають статус тимчасового захисту в країнах ЄС. Найбільша кількість біженців мешкає в Німеччині — 1,3 млн осіб, Польщі — 951,6 тис. та Чехії — 381,2 тис. (див. рис. 2.6).

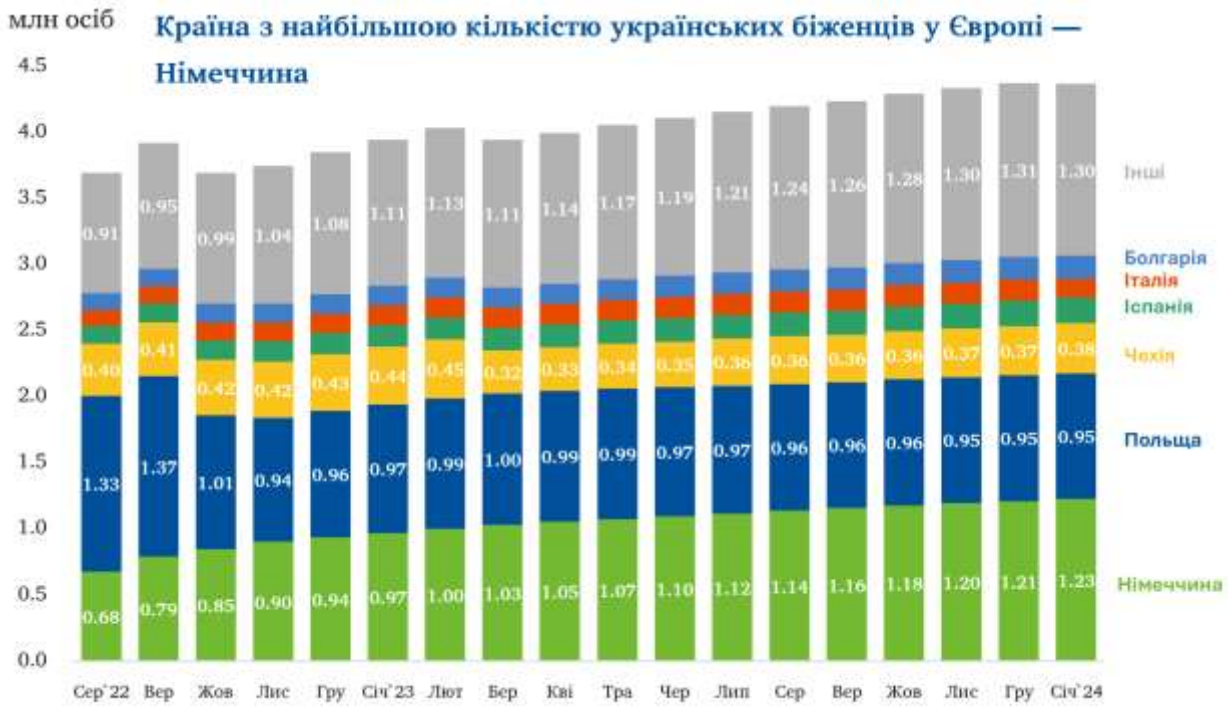

Рис. 2.6. Зміна географічного розподілу українських біженців у країнах ЄС, млн. осіб [25]

Водночас у розподілі кількості біженців на одну особу в країні лідирує Естонія — близько 37 українців на 1 тис. жителів. Лише дві інші європейські країни, які не є членами ЄС, повідомляють про більшу частку біженців щодо свого населення. У Молдові біженці становлять майже двадцяту частину населення, а в Чорногорії – більш ніж десяту.

За межами Європи найбільшими країнами за кількістю прийнятих від

початку повномасштабного вторгнення українців є США, Канада і Велика Британія: станом на 28 листопада 2023 в Канаді перебувають близько 210,2 тис. українців, у США — близько 280 тис. станом на 21 березня 2023, а у Великій Британії — 253,2 тис. станом на 6 лютого 2024 року.

З серпня 2022 р. кількість зареєстрованих українських біженців у Польщі зменшилась більш ніж на 350 тис., тоді як у Німеччині — зросла більш ніж на 500 тис. Наявність друзів та знайомих у Німеччині, високі заробітки та соціальні виплати є основними причинами, чому українські біженці залишають Польщу та їдуть до Німеччини. Важливу роль відіграли й матеріальні питання, а саме більш привабливі соціальні виплати в Німеччині (рис. 2.7), можливість накопичення великих заощаджень та пропозиції роботи із вищою зарплатою.

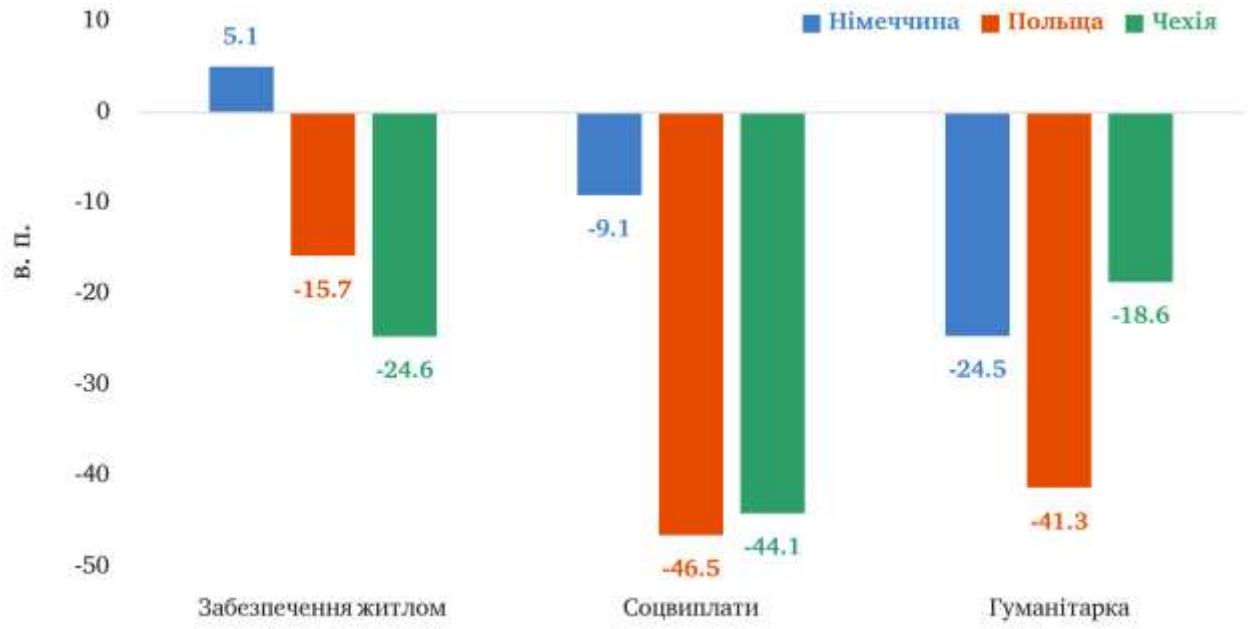

Рис. 2.7. Різниця у наданні пільг між 2022 та 2023 роками, відсоткових пунктів

Багато країн скоротили виплати, але Німеччина – виняток. Порівнюючи дані опитувань Info Sapiens на замовлення ЦЕС від листопада-грудня 2022 року та грудня 2023 - січня 2024, можна виділити такі тенденції. Зменшилася допомога із житлом: у Німеччині частка біженців, забезпечених житлом, скоротилася на 5 в. п., тоді як у Чехії та Італії — на чверть. У 2023 році різко

зменшилася кількість тих, хто отримує соціальні виплати (у Польщі та Чехії майже наполовину) і гуманітарної допомоги, зокрема у Польщі та Італії.

Хоча більшість країн ЄС продовжують надавати українцям грошові виплати або частково компенсують оренду житла, у багатьох із них спостерігається тенденція до скорочення (або планується зниження) таких виплат або ставляться жорсткіші умови для їхнього отримання:

• у Польщі створюють умови для переходу з поточного тимчасового захисту на тимчасове проживання, з липня 2024 року для більшості скасовано одноразову допомогу в 300 злотих на проживання та допомогу в розмірі 40 злотих на проживання та харчування в приватних будинках;

• у Чехії вводиться обмеження на проживання в державному гуманітарному житлі не більше 150 днів, після чого діють стандартні умови оренди

• у Німеччині найнижчий рівень зайнятості серед українців у ЄС через значні виплати під час навчання, тому їх планують переглянути. Також жорсткіше регулюватимуть відмову від роботи

2.2. Соціально-демографічна характеристика зовнішніх мігрантів з України

Більшість українських біженців — жінки. За даними опитування Info Sapiens на замовлення ЦЕС, грудень 2023-січень 2024 р. серед усіх біженців за кордоном їх станом на січень 2024 року було 65% (рис. 2.8). Чоловіків серед біженців 35%. З метою забезпечення обороноздатності України виїзд чоловіків призивного віку, за окремими винятками, було заборонено. Частка чоловіків серед біженців суттєво зросла порівняно з листопадом 2022 року, коли вона становила 17%.

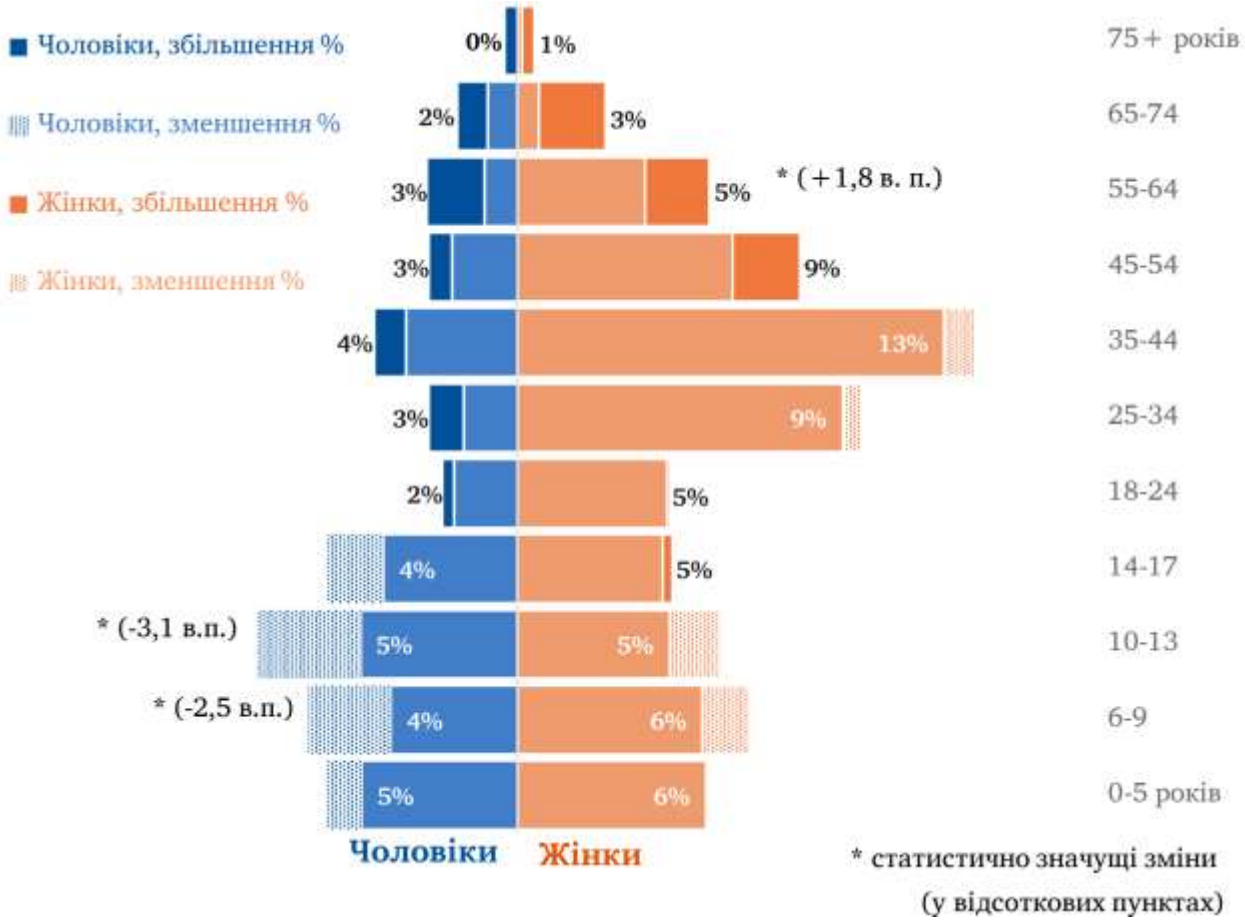

Рис. 2.8. Зміни у статево-віковій структурі українських біженців у січні 2024 року порівняно з травнем 2023 р. [17]

Як і у попередніх хвилях опитування, жінки з дітьми становлять найбільшу групу українських біженців. У травні 2023 року дітей було трохи більше половини біженців. До січня 2024 частка неповнолітніх скоротилася — з 51% до 38%. Це сталося через статистично значуще зменшення частки хлопчиків віком 6-13 років (з 14% до 9%). Найбільшою групою досі є жінки віком 35-44 років, переважна більшість з яких (71%) виїхали з дітьми.

Економічне становище українців за кордоном покращилось. Від травня 2023 року частка людей, яким не вистачало на їжу чи одяг, зменшилася на 10 в. п. Так само скоротилася частка біженців, яким потрібно було заощаджувати, щоб купити дорожчі речі. Загалом спостерігаємо стабільний тренд на падіння бідності серед українських біженців (рис. 2.9).

Рис. 2.9. Відповіді респондентів на запитання «Виберіть твердження, яке б описувало ваше економічне становище до війни» [17]

Так само стабільно зменшується частка тих, кому соціальних виплат недостатньо навіть для базових життєвих потреб. З першої хвилі опитування частка таких зменшилася більш ніж удвічі. Водночас майже утричі збільшилась частка тих, кому соціальних виплат достатньо, щоб ні в чому собі не відмовляти (рис. 2.10). Зростання заможності серед українських біженців також пояснюється збільшенням залученості до ринку праці. За понад пів року частка тих, хто повідомляє, що має роботу або займається бізнесом, зросла з 39% у травні 2023 до 45% у січні 2024 (рис. 2.10). Студентів у січні 2024 найбільше у Німеччині (42%) та у Франції (17%), країнах з активнішими інтеграційними політиками та освітніми системами, дружнішими до іноземного студентства. Зокрема, у Німеччині важливою причиною такої великої частки людей, які навчаються, може бути політика інтеграції біженців, що передбачає відвідування інтеграційних/мовних курсів як умову для отримання соцвиплат.

Рис. 2.10. Чи достатньо розміру отримуваних Вами соціальних виплат для життя? [17]

Рис. 2.11. Поточний статус зайнятості українських біженців, % [17]

Українці поступово інтегруються до іноземних ринків праці. Серед працевлаштованих українських громадян за кордоном уже більшість

повідомляє, що заробляє більше, ніж до повномасштабного вторгнення, що майже на 20 в. п. вище, ніж у листопаді 2022 року (рис. 2.12).

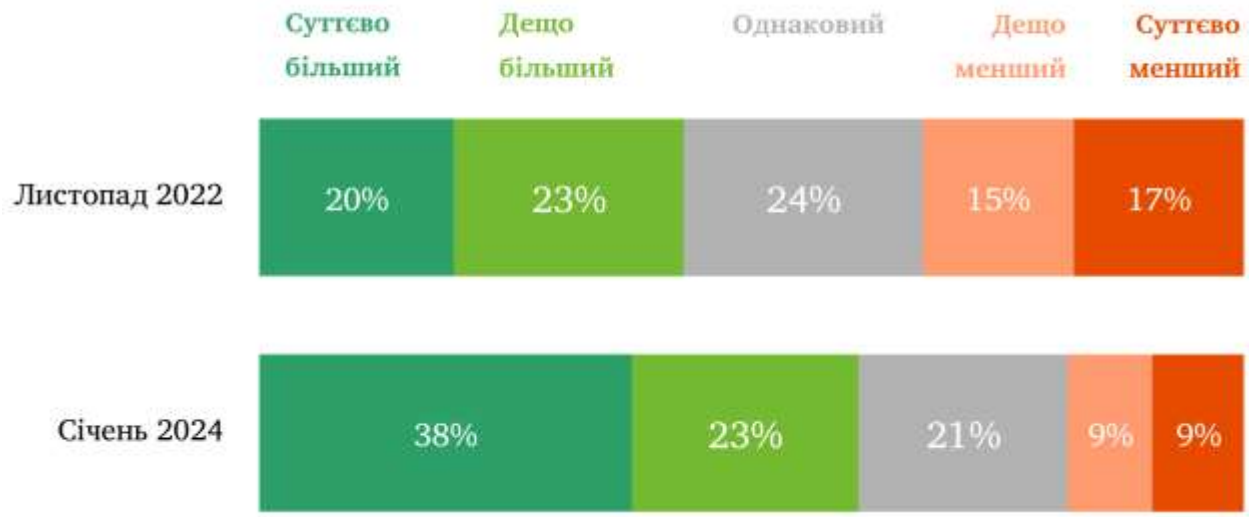

Рис. 2.12. Відповіді працевлаштованих респондентів на запитання «Як ви оцінюєте вашу зарплату чи дохід від бізнесу порівняно із зарплатою чи доходом від бізнесу, який ви отримували до війни?» [17]

Триває також інтеграція українських біженців за кордоном. Збільшилася частка біженців, яким за кордоном подобається більше, ніж в Україні. Цікавим спостереженням є також те, що, як і у попередній хвилі (травень 2023 року), так і у цій (січень 2024 року), майже половина опитаних має категоричні погляди з цього питання та обрала крайні варіанти (рис. 2.13).

Рис. 2.13. Відповіді респондентів на запитання «Порівнюючи життя в Україні та життя у країні перебування, загалом де вам подобається жити більше?» [17]

2.3. Оцінка перспектив повернення зовнішніх мігрантів до України

Слід зазначити, що країни, які надали притулок українським громадянам, не завжди сприятимуть їх поверненню до України. Серед країн ЄС, що приймають українських вимушених мігрантів, далеко не всі зацікавлені в поверненні українських мігрантів до України.

Так, офіційна Польща заявляє, що вона залишатиметься нейтральною в питанні повернення українських біженців в Україну – не заохочуватиме і не перешкоджатиме їм. Але українці дуже важливі з точки зору польського ринку праці. Наразі польський уряд вирішує, як врегулювати питання довгострокового перебування українців у Польщі . Спецзахист і право на виплати для біженців у цій країні діють до кінця червня цього року, тоді як Рада Європейського Союзу продовжила їх до березня 2025 р.

Реформа законодавства про громадянство ФРН відкриває нові можливості для іноземців, які мешкають у Німеччині. Наразі іноземці зможуть отримати громадянство Німеччини вже після п’яти років легального проживання в країні. У разі «особливо успішної інтеграції» цей термін може бути скорочений до трьох років. При цьому правила отримання громадянства, навпаки, посилюються для тих, хто отримує соціальну допомогу, а вимоги до рівня володіння німецькою мовою при працевлаштування будуть нижчими. За статистикою, найчастіше мігранти прибувають до Німеччини з Польщі, Румунії, України, Сирії та Іраку. Отже, новий закон про громадянство Німеччини полегшує життя українським біженцям, та пришвидшує інтеграцію українців на ринку праці.

Одним зі стимулів до неповернення громадян України могли стати тривалі дебати у публічному просторі щодо ухвалення нового закону про мобілізацію. За даними опитування, проведеного Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) у травні 2024 р., 45% українських біженців хотіли б отримати інше громадянство, 19% вже отримали його або перебувають у процесі отримання, 34% не планують отримувати інше

громадянство (рис. 2.14).

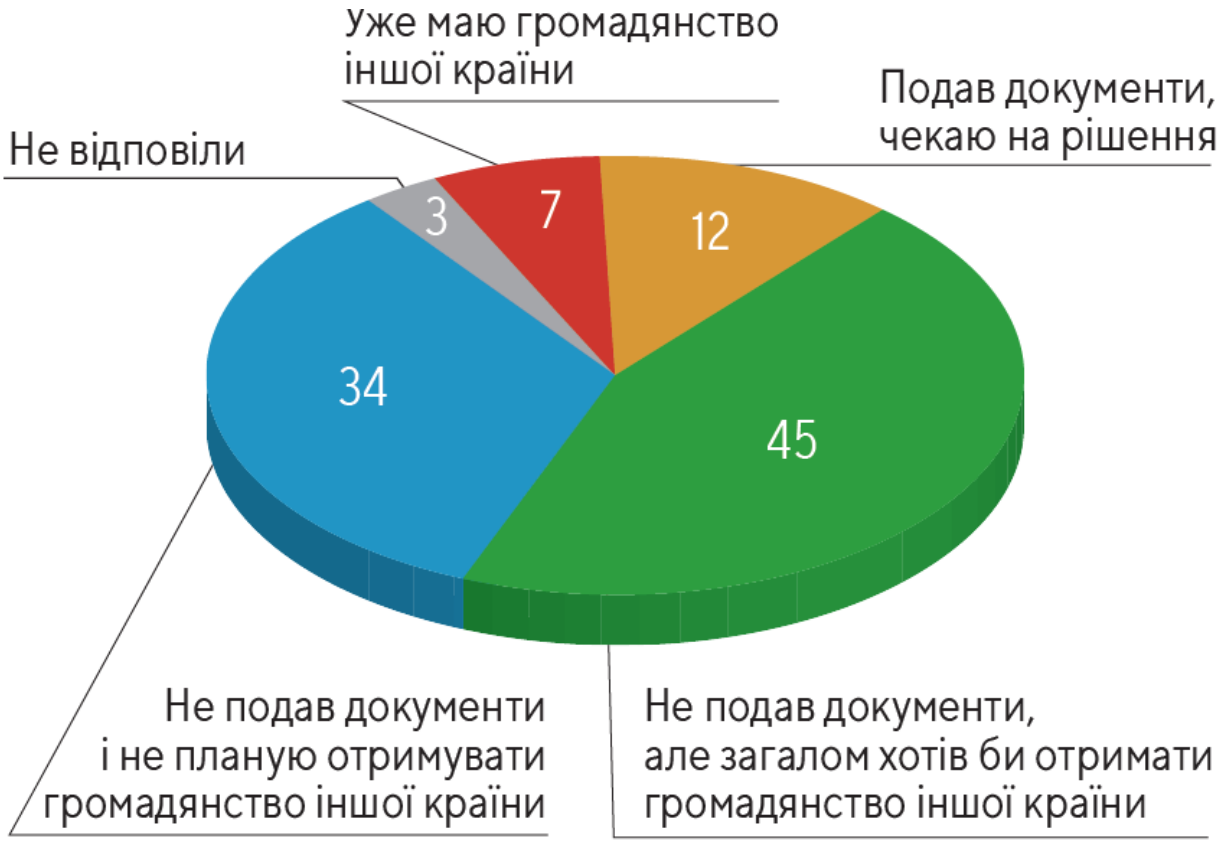

Рис. 2.14 Чи намагаються українці за кордоном отримати громадянство країни, де знаходяться? [52]

Успішна соціалізація значної частини біженців за кордоном із мінімальною ймовірністю їх повернення у майбутньому спричинятиме продовження відтоку населення з України (після завершення війни чоловіки поїдуть до своїх сімей). Водночас це питання залежить від різних чинників (у т. ч. від політики країн, що приймають біженців, після закінчення війни). Отже, масштаби повернення вимушених мігрантів наразі залишаються невизначеними.

Так, НБУ погіршив свій прогноз щодо кількості українців, які залишатимуться поза Україною до кінця 2026 р. (рис. 2.15). Тепер ця цифра становить вже близько 5,5 млн осіб [52].

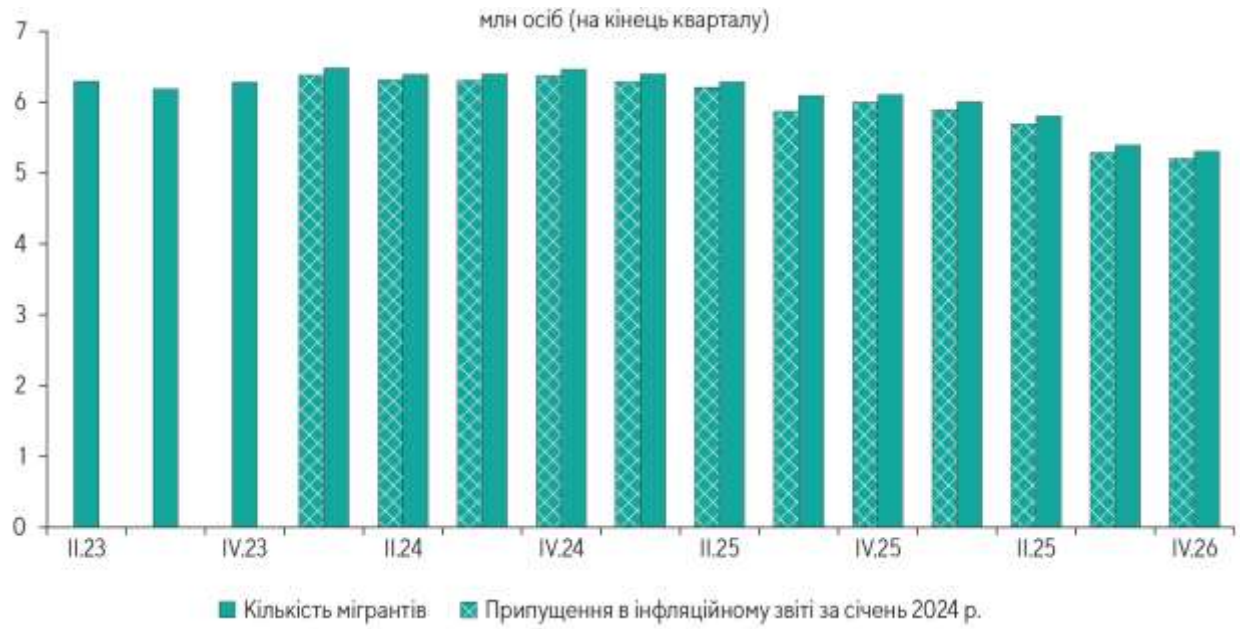

Рис. 2.15. Кількість мігрантів з України, що залишаються за кордоном, млн осіб (на кінець кварталу) [52]

За даними Центру економічної стратегії у поточній хвилі опитування, яке було проведене у грудні 2023 — січні 2024 рр., більшість українців все ще планують повернутися до України (26% точно та 26% ймовірно) – рис. 2.16. Однак кількість тих, хто точно планує повернутися, за останній рік скоротилася майже удвічі. У першій хвилі опитування 49,7% сказали, що точно планують повернутися. Водночас зросли показники для тих, хто планує повертатися, і тих, хто вагається: таких у листопаді-грудні 2022 року було лише 24% та 16% відповідно. Таку різницю результатів між хвилями опитування можна пояснити тим, що наміри можуть змінюватися через зміну сукупності біженців. Тобто частина біженців, яка думала про повернення ще в листопаді-грудні 2022 році, вже повернулася до України. Також треба враховувати, що за 2023 рік певна кількість людей виїхала з України і не збирається повертатися.

Для того щоб зрозуміти, чи дійсно українські біженці змінили свої плани щодо повернення, чи просто ті, хто планував повернутися, уже зробили це, ми запитали у респондентів, чи змінилися їхні плани щодо повернення в Україну порівняно з їхніми намірами наприкінці 2022 року.

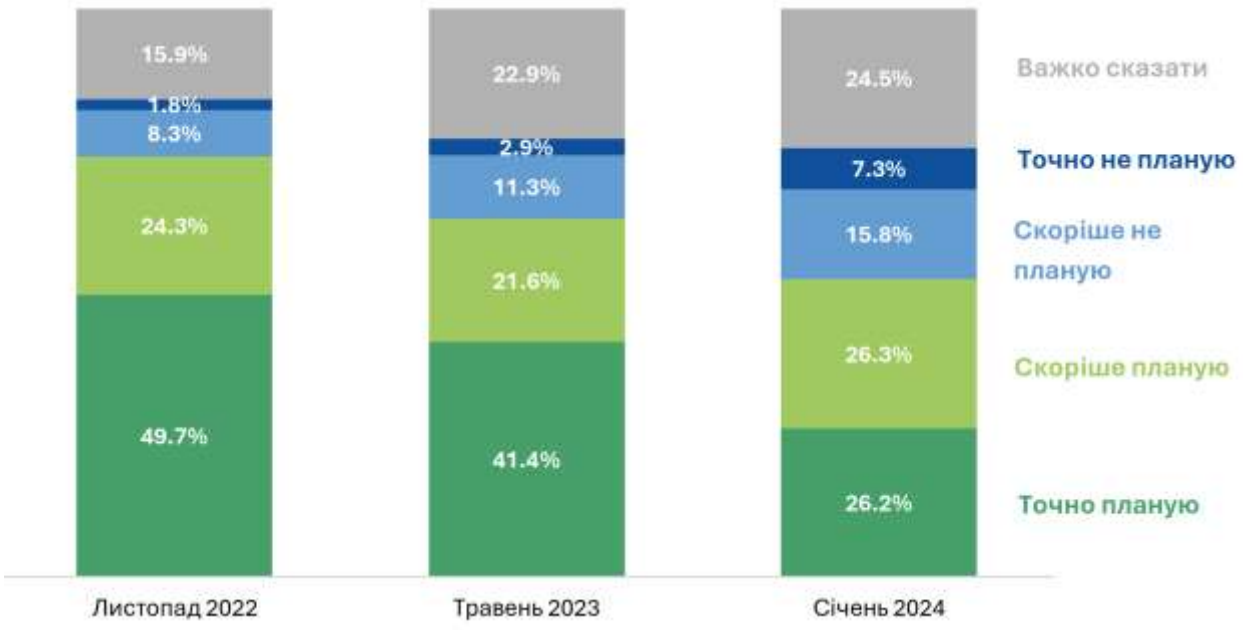

Рис. 2.16. Відповіді респондентів на запитання «Чи плануєте ви повернутися в Україну?» за хвилями опитування, % [17]

48% українських біженців не змінили свої плани за цей час, тоді як 26% більше схиляються до думки не повертатися, 21% схиляються до думки повернутися, але пізніше, ніж планували раніше, 2% планують повертатися раніше, ніж планували, і лише 3% планують повернутися, тоді як не планували цього робити у грудні 2022 року.

Як бачимо, кількість осіб, які планують повертатися, продовжує зменшуватися, і різко зросла частка тих, хто планує залишатися за кордоном.

Більшість українських біженців (54%) кажуть, що їх стимулюватиме повернутися до України остаточне закінчення війни. Іншими вагомими чинниками є вищий рівень життя в Україні (40%), припинення бойових дій та повітряних ударів по місту, в яке планують повернутися (37%), можливість знайти добре оплачувану роботу (35%) та припинення бойових дій у рідному регіоні (27%) (рис. 2.17).

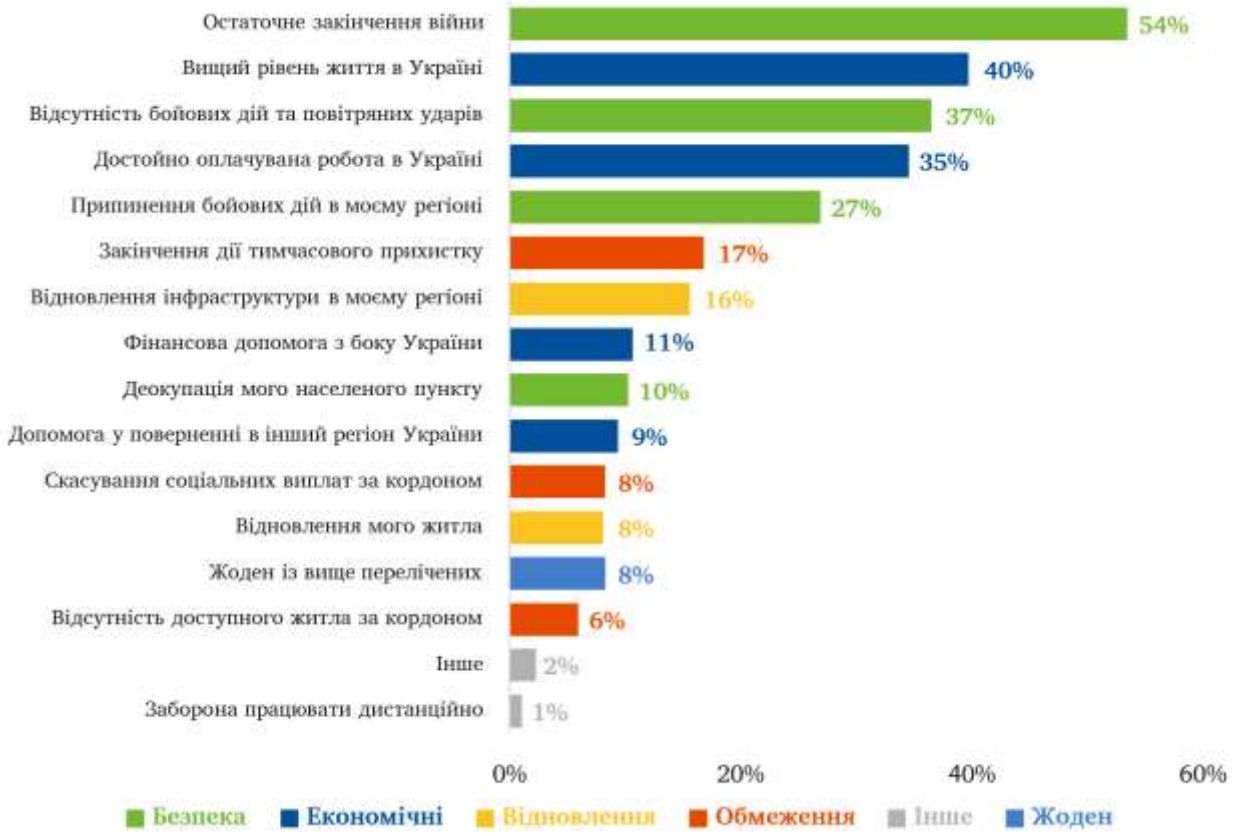

Рис. 2.17. Відповіді респондентів на запитання «Які з цих факторів можуть стимулювати вас повернутися в Україну?», відсоток від загальної кількості респондентів, грудень 2023 - січень 2024 р. [17]

Таким чином, на рішення українців повернутися додому впливатимуть не лише безпекові чинники, а й економічні. Протягом останнього року спостерігалося збільшення значення економічних чинників порівняно з безпековими у рішенні українців повернутися додому. Частка українців, для яких вищий рівень життя в Україні став одним із визначальних моментів у вирішенні про повернення, збільшилася на 19 в. п., сягнувши 40% (порівняно з 21% у листопаді 2022 року). Також зросла на 7 в. п. частка тих, для кого важливою є можливість знайти достойно оплачувану роботу. Цілком очікувано, що для молоді віком 18-24 роки вищий рівень життя та отримання хорошої заробітної плати — одні із ключових стимулів повернення. Відповідні частки становлять 57% та 55%, і вони є найвищими серед усіх вікових груп.

Додатковими чинниками, які можуть стимулювати молодь повернутися,

є надання допомоги у пошуку роботи та/або надання житла чи оплата оренди житла в іншому регіоні України: таких 16%, і цей показник перевищує аналогічні значення для інших вікових груп.

Водночас для літніх людей (старше 65 років) одним із важливих чинників, що спонукатимуть до повернення, є закінчення тимчасового прихистку в країні поточного перебування. 28% відзначили цей фактор, і ця частка є найвищою серед усіх вікових груп. Так, лише 19% людей віком 35-65 років виділили цей чинник як один із стимулів повернутися до України.

На основі опитування, проведеного Info Sapiens у грудні 2023 - січні 2024 рр., 23% біженців не планують повертатися до України, а 25% ще не визначилися зі своїми планами на майбутнє. Тому ми спробували з'ясувати, що заважає їм повернутися на батьківщину. Отримані припущення ми виокремили у такі категорії:

1. Погіршення економічної та безпекової ситуацій та високий рівень невизначеності. 65% опитаних очікують погіршення економічної ситуації в Україні впродовж 2024 року, а 43% – безпекової. Крім того, 37% українських біженців кажуть про високий рівень невизначеності розвитку бойових дій, що зупиняє їх повернення додому.

2. Зруйноване/пошкоджене житло. У 5% біженців повністю зруйновано житло (найбільше таких біженців проживає у Німеччині – 7%), а у 19% житло пошкоджене, але підлягає відновленню (найбільше таких біженців у Великій Британії – 28%). Зрозуміло, що відсутність житла або можливість проживати там без перешкод не стимулюють українських біженців повертатися до своїх помешкань.

3. Економічні мотиви. 23% українських біженців отримують більше коштів від трудової діяльності, ніж в Україні, а набагато більше – 38%. Тоді як майже схожий рівень заробітної плати має 21%. На додаток аж 43% українських біженців самостійно оплачують орендоване житло, а 7% живуть у власному помешканні або у родичів: найбільше таких українців проживає у США (33%), Італії (27%) та Канаді (19%). Таким чином, достатньо високий

дохід дозволяє покривати не тільки базові потреби, а й оренду житла, тому і збільшується ймовірність, що українські біженці будуть менш охочі повертатися до України, коли вже змогли облаштувати собі непогані умови для проживання в іншій країні.

4. Асиміляція у країні перебування. 35% українських біженців уже влаштувалися на роботу: найвищий цей відсоток у Великій Британії та Чехії (близько по 60%). Крім цього, уже 36% біженців працюють за тією самою професією, що і в Україні до повномасштабного вторгнення (найбільше їх у Франції й США – понад 40% в обох країнах), а 13% – за суміжною. 64% українських біженців готові інвестувати у власний професійний розвиток за кордоном. Це включає продовження вивчення місцевої мови (74% українських біженців продовжують вивчати державну мову країни свого поточного перебування) та отримання додаткових навичок (підвищення кваліфікації, проходження курсів для перекваліфікації, здобуття додаткової вищої освіти тощо). Для 26% біженців знання мови не створює проблем, щоб влаштуватися на хорошу роботу, отримати державні послуги, а для 42% – лише інколи. Найменше проблем із мовою мають біженці, які проживають у Польщі (33%), Чехії та Великій Британії (по 26%). Отже, ми бачимо, що багато українських біженців активно працюють за кордоном і більш ніж третина за своєю спеціальність. До того ж майже 70% майже або ніколи не мають проблем у спілкуванні мовою країни свого поточного перебування і готові надалі покращувати як мову, так і свої навички. З одного боку, це чудовий приклад того, що люди змогли облаштувати своє життя після повномасштабного вторгнення і стали не лише чистими реципієнтами допомоги від держави, яка їх прийняла, але й платять податки. Але з іншого боку, налагодження життя за кордоном, на жаль, зменшує їхні шанси повернутися та застосувати набутий досвід для повоєнної відбудови країни, адже повернення до України — це фактично починати життя заново.

5. Бажання жити за кодоном. Загалом 70% українських біженців задоволені проживанням у країні свого поточного перебування. Найбільший

цей відсоток у Великій Британії (84%), Канаді (82%), Німеччині (74%), Чехії (73%) та Франції (71%).

Коли дорослі українські біженці порівнюють, де їм подобається більше жити, то розподіл майже однаковий для людей, яким життя за кордоном більше до вподоби, ніж в Україні (39%), та навпаки (38%). Серед дітей ситуація дещо інша: їм вбільше подобається жити за кордоном, ніж в Україні (41% проти 36%). До того ж 50% українських біженців хочуть возз'єднатися зі своїми рідними саме за кордоном. Це, звісно, зумовить додатковий відтік українців за кордон та їхнє можливе укорінення там.

Різні сценарії можуть відображати різні прогнози щодо тривалості війни та того, чим вона закінчиться (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Кількість українських біженців, які повернуться до України або залишаться за кордоном, залежно від сценарію, млн. осіб [17]

	Оптимістичний	Середній	Песімистичний
Кількість біженців, які повернуться до України	2,2	1,6	1,3
Серед них дорослих	1,4	1,0	0,8
дітей віком 0-13 років	0,6	0,5	0,4
дітей віком 14-17 років	0,2	0,1	0,1
Кількість біженців, які залишаться за кордоном	1,4	2,0	2,3
Серед них дорослих	0,8	1,2	1,4
дітей віком 0-13 років	0,5	0,6	0,7
дітей віком 14-17 років	0,1	0,2	0,2

Наприклад, оптимістичний сценарій припускає, що війна закінчиться відносно швидко, припиняться обстріли України, а території, які були окуповані Росією, будуть повністю звільнені. За таких умов можна припустити, що більше біженців повернуться, адже повертатися буде безпечно, а люди з поточної зони бойових дій зможуть повернутися до свого рідного звільненого регіону.

За оцінками Центру економічних стратегій, після закінчення війни за

кордоном залишиться 1,4 млн українців за оптимістичного сценарію, 2,0 млн – за середнього та 2,3 млн – за песимістичного [17].

У таблиці 2 бачимо, що розрив у оцінках кількості повернень більший між оптимістичним та середнім сценарієм, аніж між середнім та песимістичним. Це пов’язано з нашими припущеннями щодо ймовірності повернення, пов’язаною із різними варіантами відповіді за сценаріями.

РОЗДІЛ 3
СТРАТЕГІЧНІ ЗАХОДИ ІЗ ПОВЕРНЕННЯ ЗОВНІШНІХ МІГРАНТІВ В УКРАЇНУ

Україна потребує системного стратегічного рішення, яке дасть змогу мінімізувати демографічні ризики та пом'якшити загрози, забезпечити збалансоване довгострокове відтворення населення, необхідний обсяг людського капіталу і чисельність робочої сили для умов воєнного стану та повоєнного відновлення економіки і формування демографічної стійкості.

Довгостроковим програмним документом, що визначає основні демографічні виклики та загрози для розвитку України, посилені внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, а також стратегічні цілі та завдання для подолання демографічних викликів, розв'язання соціальних і гуманітарних проблем є «Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року» схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р [53].

Ця Стратегія спрямована на подолання ключових демографічних викликів, що загострилися через збройну агресію. Основні завдання включають підвищення рівня народжуваності, зниження передчасної смертності та забезпечення міграційного приросту. Стратегія враховує необхідність зупинення скорочення населення та створення умов для сталого довгострокового відтворення людського капіталу. Пріоритетами для забезпечення демографічного розвитку є підтримка сімей, збереження репродуктивного здоров'я, покращення умов праці та підвищення доступності медичних і соціальних послуг. Особлива увага приділяється мінімізації відтоку українців за кордон, підтримці внутрішньо переміщених осіб та створенню стимулів для повернення мігрантів. Важливою складовою є формування середовища, сприятливого для народження та виховання дітей, із забезпеченням економічної самодостатності сімей.

Метою Стратегії є забезпечення сталого та довгострокового відтворення

населення України, покращення його ключових соціальнодемографічних характеристик шляхом підвищення стійкості держави та суспільства в умовах демографічних змін, зокрема внаслідок впливу збройної агресії, епідемій, бідності та інших несприятливих чинників.

Рис. 3.1. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року

Стратегія базується на таких основних принципах:

людиноцентричність (найвищою цінністю визнається життя і добробут людини, забезпечення реалізації її прав і свобод);

повага до вибору кожної людини у поєднанні із заохоченням поведінки, сприятливої для демографічного відтворення;

рівність і недискримінація;

ефективність і результативність;

раціональність і прогностичність;

інклюзивність (урахування можливостей та інтересів усіх груп населення);

урахування регіональних особливостей під час прийняття рішень;

інформаційна об'єктивність (базування на надійних системах збору,

аналізу та моніторингу даних);

верховенство права;

забезпечення культури безпечної життєдіяльності.

Стратегічні цілі спрямовані на подолання негативних демографічних тенденцій, забезпечення необхідних для суспільства кількісних та якісних параметрів відтворення населення шляхом створення передумов для покращення якості життя громадян України.

Стратегічна ціль 1. Створення умов для міграційного приросту населення та зниження рівня відтоку українців за кордон. Досвід розвинених країн із подолання демографічної кризи, пов'язаної з довготривалим періодом низького рівня народжуваності, свідчить, що ключовим інструментом для стабілізації демографічної ситуації є забезпечення позитивного сальдо міграції (перевищення кількості осіб, які прибули до країни, над кількістю тих, які вибули). Ідеться, насамперед, про повернення в Україну тих українців, які проживають за кордоном. При цьому повернення має відбуватися згідно з основними принципами Управління Верховного комісара ООН з питань біженців — безпечно та з гідністю. Завдання щодо повернення має фокусуватися не лише на громадянах України, які виїхали за кордон на початку повномасштабної збройної агресії, але і на тих, що виїхали раніше, та представниках української діаспори — особах українського походження та їх нащадках, які мають громадянство інших держав. За даними МЗС, станом на 2019 рік найбільшою була українська діаспора в Російській Федерації (близько 2 млн. осіб — за офіційними даними), у Канаді — 1,2 млн. осіб, США — близько 900 тис. осіб — за офіційними даними, до 1,5 млн. осіб — за неофіційними даними, Бразилії — 500 тис. осіб. Серед країн Європи найбільше громадян українського походження проживають у Молдові (477 тис. осіб), Німеччині (123 тис. осіб), Румунії (52 тис. осіб) [53].

Робота із сприяння поверненню в Україну тих українців, які давно проживають за кордоном і мають громадянство інших країн, має початися з вирішення питання, кому доцільно надавати громадянство. Питання про

доцільність сприяння імміграції в Україну українців, які проживають у Російській Федерації та Республіці Білорусь, вимагатиме окремого обговорення. Дослідження щодо мігрантів з інших країн, зокрема причин їх повернення, показують, що, крім безпекових та економічних факторів, на повернення із-за кордону суттєво впливають також психоемоційні фактори (туга за домом, патріотизм, відчуття національної ідентичності тощо). Тому під час заохочення українців, що проживають за кордоном, до спрямування в Україну своїх знань, інвестицій і благодійної допомоги потрібно враховувати культурно-гуманітарні аспекти, чим забезпечується постійний зв'язок держави з такими особами для збереження їх відчуття приналежності до країни.

Якщо повернення осіб, які були вимушені виїхати за межі України внаслідок збройної агресії, та залучення закордонних українців не буде достатнім для компенсації подальшого природного скорочення населення та дефіциту робочої сили на ринку праці, міграційна політика в майбутньому може поширюватися на залучення іммігрантів. Одним із інструментів такого залучення може бути навчання студентів-іноземців, які частково адаптуються в Україні, вивчають мову, налагоджують соціальні зв'язки.

Але залучення великої кількості іммігрантів вимагає попередньої підготовки. Досвід Канади та Австралії показує, що успішність політики залучення іммігрантів залежить від чіткості визначення цілей (яку кількість людей, яких фахівців, якої кваліфікації, в які регіони доцільно залучити, на яких умовах вони можуть в'їхати), інтеграції та культурної адаптації іммігрантів з метою уникнення ворожнечі та дискримінації, а також сприяння організації легкого і зрозумілого доступу до послуг та інформації про адміністративні процедури та сервіси. Надзвичайно важливим для майбутнього України є також зниження рівня відтоку молоді, адже молоде покоління є ключовим ресурсом для економічного розвитку та інновацій. За даними Центру економічної стратегії, серед українців, що виїхали за кордон у перші два роки повномасштабної збройної агресії, — 36 відсотків осіб у

віці 18—44 роки.

Одна з ефективних стратегій для утримання молоді в країні — інвестування в освіту та професійне навчання. Запровадження сучасних програм навчання, які відповідають потребам ринку праці та світовим тенденціям, дасть змогу молодим українцям здобувати конкурентоспроможні навички та залишатися в Україні, усвідомлюючи перспективи для професійного зростання.

Крім того, важливо розвивати партнерство між закладами освіти та бізнесом. Інтеграція практичних курсів, стажування і дуальна форма здобуття освіти, коли теоретичні знання поєднуються із реальним досвідом на робочому місці, допоможе молоді здобути необхідні компетенції та підготуватися до роботи в умовах сучасного ринку. Такі ініціативи сприяють зменшенню безробіття серед молоді, а також бажанню залишатися в Україні, усвідомлюючи можливості для кар'єрного зростання та самореалізації.

Рішення, які Україна ухвалює у сфері міграційної політики, мають бути узгоджені із законодавством ЄС та країн-членів ЄС, зокрема, але не обмежуючись, Регламентом ЄС № 2021/2023 з питань притулку, Дублінським регламентом № 604/2013, Директивою ЄС № 2009/50 ―Про висококваліфікованих працівників", Шенгенським прикордонним кодексом № 2016/399 і Директивою про повернення № 2008/115. Нормативно-правові акти у сфері міграційної політики мають враховувати актуальні рекомендації, розроблені ЄС, та сприяти європейській інтеграції України.

Держава має робити все можливе для повернення українців із-за кордону, але разом з тим потрібно визнати, що значна кількість українців може не повернутися. Проте це варто розглядати не лише як проблему, що потребує негайного реагування, але також і як можливість, адже українці, які інтегруються за кордоном, можуть бути дуже потужним провідником проукраїнської позиції у країнах перебування, а також потенційним джерелом інвестицій в економіку України, нових прогресивних знань, досвіду тощо. Водночас для активізації таких позитивних можливостей, які

може надавати Україні велика українська спільнота за кордоном, необхідно працювати над підвищенням рівня лояльності до цієї спільноти. З огляду на зазначене доцільно суттєво посилити роботу з українцями за кордоном шляхом налагодження постійної предметної комунікації з об'єднаннями українців за межами держави.

Крім того, необхідно розробити інституційні інструменти для швидкого виявлення та реагування на проблеми українців в інших країнах, з метою посилення відчуття, що Україна як держава завжди і в будь-якій ситуації захищатиме інтереси своїх громадян будь-де.

Для реалізації стратегічної цілі 1 необхідно забезпечити:

1) створення умов для добровільного повернення українців із-за кордону та зменшення відтоку населення з України;

2) поглиблення співпраці із представниками закордонних українців;

3) залучення мігрантів із числа іноземних громадян для задоволення потреб ринку праці, які неможливо задовольнити за рахунок внутрішніх ресурсів;

4) сприяння зниженню рівня відтоку молоді за кордон.

Стратегічна ціль 6. Розвиток можливостей для якісного життя. Україна — держава, в якій хочеться жити Демографічна політика України має передбачати створення передумов, які опосередковано впливають на рішення громадян щодо народження дітей, повернення в Україну чи, навпаки, виїзд на проживання за кордон, а також на можливості подолання проблеми передчасної смертності. Забезпечення безпеки вимагає не лише очищення забруднених територій України від вибухонебезпечних предметів та облаштування бомбосховищ, але і впровадження комплексного підходу до створення безпечного простору. Необхідна також зміна навичок і культури поведінки громадян, зокрема щодо відповідальності за власну безпеку, користування сховищами під час повітряних тривог тощо. При цьому навіть після завершення повномасштабної збройної агресії, із урахуванням географічного сусідства із двома авторитарними країнами, Україна має бути

завжди готовою до повторного нападу держави-агресора. Виходячи з цього необхідно розробити політику щодо розселення: визначити термін ―території ризикованого проживання” та рівень доцільності заселення таких територій з огляду, зокрема, на потреби сил безпеки та оборони.

Крім того, необхідно забезпечити розбудову всередині держави національної єдності та суспільної згуртованості: діяти не проти чогось, а заради майбутнього. Людиноцентричний підхід як ключовий принцип цієї єдності сприяє створенню такого середовища, в якому кожен громадянин відчуває свою важливість і має можливості для самореалізації. Це дасть змогу зміцнити соціальну згуртованість у суспільстві, зменшити напругу між різними соціальними групами, сприятиме економічному зростанню та сталому розвитку суспільства та розвитку демократії. Здійснення заходів із відновлення та покращення доступу до житла стимулюватиме повернення українців із-за кордону та подальше зменшення відтоку населення з України. Розвиток освіти, медицини та соціальної інфраструктури підвищує якість життя та забезпечує відновлення суспільства. Підтримка ветеранів війни та членів їх сімей і гармонійне співіснування різних груп населення стає особливо важливим у контексті відновлення після припинення збройної агресії. Це сприяє формуванню стабільного та згуртованого суспільства.

Отже, основними завданнями для забезпечення реалізації стратегічної цілі 6 є:

1) формування безпечного довкілля;

2) підвищення рівня довіри громадян до держави;

3) забезпечення безбар’єрності на всіх об’єктах житлової та соціальної інфраструктури;

4) розвиток механізмів забезпечення житлом громадян відповідно до їх потреб і можливостей;

5) доступність і якість інфраструктури, дружність середовища до людини;

6) соціальна згуртованість українського суспільства.

Для досягнення цілей Стратегії необхідний комплексний підхід, що передбачає підвищення якості життя, створення можливостей для розвитку власного потенціалу громадян, економічної самодостатності та особистої самореалізації. Необхідно здійснити заходи щодо мінімізації ризиків подальшого відтоку українців за кордон, зокрема після припинення або скасування воєнного стану, та створення умов для того, щоб стати «українцями за вибором», якомога більше людей чітко розуміли переваги життя в Україні, бажали повернутися на Батьківщину і будувати своє життя в Україні.

Для цього необхідно визначити Україну як країну можливостей для самореалізації українців, побудувати модель суспільства, яка забезпечуватиме конструктивну самореалізацію та економічну незалежність громадян, готовність інвестувати здобуті за кордоном знання і ресурси в розвиток економіки та суспільного життя України, а також готовність громадян захищати себе, свою свободу, своє життя та свою країну у випадку будь-яких нових нападів чи загроз незалежності України. Необхідно побудувати країну, в якій кожен громадянин ―формує порядок денний", країну, яка забезпечує кращий кар'єрний розвиток, країну сильних і сміливих людей.

Особливо важливим є забезпечення рівних прав і можливостей, свобод і гідності громадян, які є основою для демографічної стійкості та розвитку України. На сьогодні ключовою передумовою для подолання негативних тенденцій є не лише посилення економічної самодостатності громадян, чітке відчуття української національної та громадянської ідентичності, але і побудова довіри між громадянами і державою, забезпечення розуміння і відчуття, що держава зробить все можливе для захисту фізичної безпеки, а також прав, свобод і гідності кожного українця, де б він не перебував: в Україні чи за кордоном.

Індикативними показниками для проведення моніторингу реалізації Стратегії є дані наведені у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Індикативні показники для проведення моніторингу реалізації Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року [53]

Індикативні показники	Фактичні дані*	Очікувані дані	Прогнозні дані за інерційним сценарієм			Прогнозні дані за сценарієм змін		
	2021	2024	2030	2035	2040	2030	2035	2040
1. Чисельність постійного населення (за оцінкою), млн. осіб, у тому числі: за статтю:	41	31,1	31,6	30,5	28,9	33,5	34	33,9
- чоловіки	19	14,9	14,8	14,3	13,6	16	16,2	16,3
- жінки	22	16,2	16,8	16,2	15,3	17,5	17,8	17,6
за типом місцевості: - міське населення	28,5	21,8	22,2	21,5	20,4	23,4	23,7	23,7
- сільське населення	12,5	9,3	9,4	9	8,5	10,1	10,3	10,2
2. Загальний приріст (скорочення) чисельності населення, тис. осіб, у тому числі:	-103	-587	-320	-330	-350	-100	-20	50
природний приріст (скорочення) населення	-111	-247	-300	-310	-320	-200	-150	-100
міграційний приріст (скорочення) населення	8	-340	-20	-20	-30	100	130	150

* Фактичні дані за 2021 рік наведені без урахування тимчасово окупованої Російською Федерацією території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.
Очікувані дані за 2024 рік та прогнозні дані на 2030, 2035 і 2040 роки наведені для всієї території України.

Перед Україною стоїть складне завдання відновлення та посилення людського капіталу у повоєнний період. Війна знищила тисячі виробничих потужностей і мільйони робочих місць, частина з яких вже не відновиться ніколи. Та й вимоги конкурентоспроможності вимагатимуть не простої відбудови (старих виробничих потужностей, стандартів і технологій), а формування працівників нової якості, які зможуть результативно працювати в нових інформаційнихі технологічних середовищах. Це вимагатиме значного наповнення вітчизняного економічного середовища достатніх кваліфікованих трудових ресурсів.

ВИСНОВКИ

В окремі історичні моменти й періоди України відбувалися карколомні політичні та суспільно-історичні події, що провокували масові переміщення населення. Унаслідок повномасштабної військової агресії росії хвиля внутрішніх мігрантів та біженців з України кожного дня зростає. Відбувається це в результаті зміни лінії фронту, окупації територій, постійних обстрілів міст та знищення критичної інфраструктури. Мільйони українців втратили своє житло, робочі місця, зараз змушенні шукати притулки в інших регіонах України та за її межами.

Найбільша кількість українців виїхала за кордон у перші тижні повномасштабного вторгнення: наприкінці лютого — на початку березня 2022 року. За березень 2022 за кордон виїхало 3 млн українців — найбільше за час повномасштабного вторгнення. Станом на 18 листопада 2024 року, за підрахунками УВКБ ООН, в Європі перебуває 6 млн 226 тис. українських переселенців. За межами Європи перебуває ще майже 560 тис. осіб. найбільше українців перебуває в Німеччині (1,22 млн). На другому місці — Польща (981 тис.), на третьому — Чехія (380 тис.).

Більшість українських біженців — жінки. Серед усіх біженців за кордоном їх станом на січень 2024 року було 65%. Найбільшою групою досі є жінки віком 35-44 років, переважна більшість з яких (71%) виїхали з дітьми. Чоловіків серед біженців 35%. З метою забезпечення обороноздатності України виїзд чоловіків призивного віку, за окремими винятками, було заборонено. Хоча, частка чоловіків серед біженців суттєво зросла порівняно з листопадом 2022 року, коли вона становила 17%.

Економічне становище українців за кордоном покращилось. Від травня 2023 року частка людей, яким не вистачало на їжу чи одяг, зменшилася на 10 в. п. Так само скоротилася частка біженців, яким потрібно було заощаджувати, щоб купити дорожчі речі. Загалом спостерігаємо стабільний тренд на падіння бідності серед українських біженців. Українці

поступово інтегруються до іноземних ринків праці. Серед працевлаштованих українських громадян за кордоном уже більшість повідомляє, що заробляє більше, ніж до повномасштабного вторгнення. Збільшилася частка біженців, яким за кордоном подобається більше, ніж в Україні.

Кількість осіб, які планують повертатися, продовжує зменшуватися, і різко зросла частка тих, хто планує залишатися за кордоном. Більшість українських біженців (54%) кажуть, що їх стимулюватиме повернутися до України остаточне закінчення війни. Іншими вагомими чинниками є вищий рівень життя в Україні (40%), припинення бойових дій та повітряних ударів по місту, в яке планують повернутися (37%), можливість знайти добре оплачувану роботу (35%) та припинення бойових дій у рідному регіоні (27%). За оцінками Центру економічних стратегій, після закінчення війни за кордоном залишиться 1,4 млн українців за оптимістичного сценарію, 2,0 млн – за середнього та 2,3 млн – за песимістичного.

Україна потребує системного стратегічного рішення, яке дасть змогу мінімізувати демографічні ризики та пом’якшити загрози, забезпечити збалансоване довгострокове відтворення населення, необхідний обсяг людського капіталу і чисельність робочої сили для умов воєнного стану та повоєнного відновлення економіки і формування демографічної стійкості.

Довгостроковим програмним документом, що визначає основні демографічні виклики та загрози для розвитку України, посилені внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, а також стратегічні цілі та завдання для подолання демографічних викликів, розв’язання соціальних і гуманітарних проблем є «Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року». Особлива увага у Стратегії приділяється мінімізації відтоку українців за кордон, підтримці внутрішньо переміщених осіб та створенню стимулів для повернення мігрантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чкаленко Л. Д. Примусова міграція як джерело формування української діаспори. *Вчені записки. Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Сер: Історичні науки.* 2021. Вип. Том 32 (71) № 2. С. 65-70.

2. Child abductions' are Russian plan to weaken Ukraine. *The Guardian*: веб-сайт. URL: https://www.theguardian.com.

3. European Union Agency for Asylum (EUAA. Forced displacement from and within Ukraine: Profles, experiences, and aspirations of afected populations. 2022. 60 p.

4. Малиновська О. А. Внутрішня міграція та тимчасові переміщення в Україні в умовах політичних та соціально-економічних загроз. *Національний інститут стратегічних досліджень. Сер. Соціальна політика*. 2015. №17. С. 1-23.

5. Українські землі у складі Російської імперії. *Інститут історії України:* вебсайт. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe

6. Геноцид Українського народу 1932-1933. *Український інститут національної пам'яті*: веб-сайт. URL: https://zakordonniukrainci.mfa.gov.ua/storage/app/sites/138/book05.pdf

7. Громенко С. Кримські татари – ціна війни, ціна миру. *Крим.Реалії.* веб-сайт. URL: https://ua.krymr.com/a/27024379.html (дата звернення 10.09.20236).

8. Гулаг. *Енциклопедія сучасної України*: веб-сайт. URL: https://esu.com.ua/article-24567#:~:text

9. Гунько Н.В. Уроки Чорнобилю: екологічна міграція. 2011 №4 https://dse.org.ua/arhcive/16/3.pdf

10. Депортація кримських татар. *Українький інститут національної пам'яті*: веб-сайт: URL: https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/traven/18/1944-pochalasyadeportaciya-krymskyh-tatar

11. Лиховід Н. О. Дослідження наслідків та ефектів міграційних процесів України. *Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара.* 2017 №4. С. 17-28.

12. Лібанова Е. М., Про оцінювання масштабів і наслідків вимушених зовнішніх міграцій населення України. Вісник НАН України 2022. Вип. 5. С. 17-23.

13. Лозова Л. В. Вимушені міграції українського народу: історична ретроспектива XX-XXI століть та сучасні виклики. *Вісник Одеського національного університету Географічні та геологічні науки.* 2023. Вип. 2 (43). С. 37-48.

14. Мальчикова Д. С., Лозова Л. В. Сучасні внутрішні міграції в Україні: тенденції, проблеми, шляхи вирішення. Науковий вісник *Херсонського державного університету. Сер. Географічні науки*. 2017. Вип. 6. С. 63-68.

15. Пирожков С., Марченко Н., Малиновська О. Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії: монографія. Київ, 1997.127 с.

16. Вплив міграційних процесів на перебіг повоєнного відновлення України, міграційну політику ЄС та країн Східного партнерства / Ольга ПИЩУЛІНА, Василь ЮРЧИШИН, Петро СТЕЦЮК, Михайло МІЩЕНКО. За ред. Юрія ЯКИМЕНКА. К.: Центр Разумкова, 2023. 266 с.

17. Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. Аналітична записка. Центр економічної стратегії. URL: https://ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research/

18. Демографія та міграція українців. Громадянська мережа ОПОРА URL: https://oporaua.org/population#%D1%83%D0%B2%D0%BA%D0%B1-%D0%BE%D0%BE%D0%BD

19. Situation Ukraine Refugee Situation URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine

20. Воєнні мігранти: світовий досвід та українські особливості. Київ, 2024. 34 с. URL: https://help-ukraine.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/Policy-war-migranti-final-1.pdf

21. Людський капітал — виклики для відновлення України. Центр Разумкова. Травень 2024. URL: https://razumkov.org.ua/images/2024/05/29/2024-PAKT-9.pdf

22. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну — дослідження Громадянської мережі ОПОРА https://www.oporaua.org/viyna/kilkist-ukrayintsiv-ta-yikh-migratsiia-za-kordon-cherez-viinu-doslidzhennia-gromadianskoyi-merezhi-opora-24791

23. Державна прикордонна служба України https://dpsu.gov.ua/ua/peretinannya-derzhavnogo-kordonu-pid-chas-pravovogo-rezhimu-vonnogo-stanu-pitannya-vidpovid/

24. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? https://ces.org.ua/refugees-from-ukraine-ukr-final-report/

25. Refugees Operational Data Portal by UNHCR [Електронний ресурс] : URL: https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine

26. Annual Report on Migration and Asylum 2022. - European Migration Network, July 2023, https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2023-07/00_eu_arm2022_report.pdf.

27. Temporary protection for persons fleeing Ukraine - monthly statistics. - Eurostat, https://ec. europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_ Ukraine-monthlystatistics.

28. First residence permits reached pre-pandemic levels. - Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/ web/products-eurostat-news/-/ddn-20220809-2.

29. Вдома краще? В Україну можуть не повернутись до 3,3 млн біженців, що коштуватиме 7% ВВП. Головні тези з демографічного звіту ЦЕС. - Forbes, https://forbes.ua/money/bizhentsi-doslidzhennya-04092023-15788.

30. Estimated total Ukrainian refugee costs in selected countries worldwide from March 2022 to February 2023, - Statista, https://www.statista.com/statistics/1312602/ukrainian-refugee-cost-by-country/.

31. Українські біженці на кордоні: перший досвід спілкування - Центр

Разумкова, https://razumkov.org.ua/images/2022/08/01/2022_08_01_ANALIT.pdf

32. Temporary protection for persons fleeing Ukraine - monthly statistics. - Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics

33. Russia's Invasion Triggers Baby Bust in Ukraine. — The Wall Street Journal, https://www.wsj.com/ world/russias-invasion-triggers-baby-bust-in-ukraine-6a448a53?mod=hp_lead_pos10.

34. Проект з розвитку людського капіталу в Україні. — Сприяння поверненню вимушених мігрантів, https://drive.google.com/file/d/1RlXw50nG2qsDskRsqYzbdHhVSstouIoL/view.

35. Юрчишин В. Економічні складові повернення. — Центр Разумкова, https://razumkov.org.ua/ images/2023/07/24/2023-MATRA-I-KVARTAL.pdf.

36. Ukrainian Refugees Are Heading Home in Droves. — The Wall Street Journal, https://www.wsj.com/ articles/ukrainian-refugees-are-heading-home-in-droves-11652695585?mod=hp_lead_pos9.

37. Ukraine Needs Its Women Back for a Shot at Economic Recovery. The longer war refugees stay away, the less likely it is that they'll return. — Bloomberg, https://www.bloomberg.com/news/ articles/2023-07-24/ukraine-economy-women-must-return-to-help-country-s-gdp-recover?fbclid=IwAR2zz4uuHmntMkiuVjfIiFCNMFe9SWDlkEU9hD5U61senmSPZYR1v-_sa-w.

38. Відновлення ринку праці — це шлях до нашої перемоги, — Тетяна Бережна. — Міністерство економічного розвитку, https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=3741cc27-dbe5-433e-a139-1d480735bc51&title=VidnovlenniaRinkuPratsiTseShliakhDoNashoiPeremogi-TetianaBerezhna

39. План відновлення України. — https://recovery.gov.ua/.

40. Повернення громадян, які тимчасово переміщені, зокрема за кордон та їх інтеграції в суспільноекономічне життя держави. — Національна рада з

відновлення України від наслідків війни, https:// www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/return-of-temporarily-displaced-citizens.pdf.

41. Президент: Мета держави — повернути українських біженців додому, 2 серпня 2023 р. Нарада з керівниками закордонних дипломатичних установ. — Укрінформ, https://www.ukrinform.ua/rubricsociety/3743618-prezident-meta-derzavi-povernuti-ukrainskih-bizenciv-dodomu.html.

42. Скільки українців не повернуться з-за кордону і чим це загрожує Україні. — BBC, https://www.bbc. com/ukrainian/articles/c06e1y0lv80o.

43. Гайдуцький А. Розмова з українськими мігрантами — це на 90% про гроші та проєкти і лише на 10% про патріотизм. https://zn.ua/ukr/macroeconomics/andrij-hajdutskij-rozmova-z-ukrajinskimimihrantami-tse-na-90-pro-hroshi-ta-proekti-i-lishe-na-10-pro-patriotizm.html.

44. Проект з розвитку людського капіталу в Україні. — Сприяння поверненню вимушених мігрантів, https://drive.google.com/file/d/1RlXw50nG2qsDskRsqYzbdHhVSstouIoL/view.

45. В Університеті презентували дослідження «Біженці з України в Польщі». Центр міжнародної безпеки та партнерства. URL: https://www.ispc.org.ua/archives/33923

46. Ukraine situation: Regional protection profiling and monitoring factsheet. UNHCR Operational Data Portal (ODP). URL: https://data.unhcr.org/en/documents/details/95010

47. Майже півмільйона українських пенсіонерів вимушено виїхали за кордон через широкомасштабне воєнне вторгнення росії в Україну. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://www.rada.gov.ua/news/razom/224006.html

48. Оцінка впливу війни на людей https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf

49. Українці за кордоном. Випуск 1. Як повернути? https://youkraina.com.ua/

50. Якість життя населення України та перші наслідки війни / Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Крикун О.І., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. — Електронне видання. — Київ, 2023.

51. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні : аналіт. доп. / [В. Потапенко, А. Головка, О. Валевський та ін.] ; за ред. В. Потапенка. – Київ : НІСД, 2023. – 33 с.

52. Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд НБУ. Вересень 2024 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MMR_2024-09.pdf?v=7

53. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text

54. Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002– 2019 рр.: кол. моногр. / за ред. О.М. Гладуна; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи. – Київ, 2020. – 174 с.